

ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

ПРИЧИНКИ
до
ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ

Видання 2-ге

1948

Накладом Проводу Українських Націоналістів

ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

ПРИЧИНКИ
ДО
ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ

Видання 2-ге

1948

Накладом Проводу Українських Націоналістів

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ З 1928 Р.

Події, що послідували після трилітнього періоду останньої української революції, відсунули тогодені випадки настільки далеко назад, що сьогодні вже дійсно важко кидати туди поглядом і займатися їхніми нюансами. Сьогодні — рр. 1917—1920 уявляють у першу чергу особливий інтерес для істориків. Для широкого загалу українського громадянства, а тим більше для активних громадсько-політичних діячів, вони перестали бути актуальними. Вони перейшли вже до традиції. Довкола подій з-перед ледве кількох літ починає творитися легенда й поодинокі випадки з того часу є вже тепер окутані такою густою сіткою переказів, що за нею гине сам історичний випадок.

Ці спомини мають дати матеріял першому історикові української революції, що не буде цікавитися настроями того чи іншого революційного діяча-автора споминів, а тільки візьметься передусім стверджувати факти, що про їх дійсність не можна буде суперечатись. Самі голі факти найкраще допоможуть йому накреслити характеристику революційного часу й груп та осіб, які той час висунув. Я постараюсь подати на цьому місці до загального відома низку фактів, що їх або промовчувано досіль, або перекручувано. Як командант С. С. і голова Стрілецької Ради я мав можливість пильніше приглянутись цілості стрілецького життя й мав більше нагоди пізннати взаємини між нашою організацією та всім іншим революційним рухом тодішнього часу. Ось може саме завдяки цій обставині мої уваги матимуть сякий-такий інтерес для тих, хто цікавиться, чи буде цікавитися довою 1917—1920 рр. в історії України.

Нав'язуватиму свої спомини до закидів проти Січових Стрільців, що грозять закорінитись у громадянській думці сьогоденішнього громадянства та перейти до історії. Я далекий від бажання шукати оправдуючих аргументів на все, що торкається Січового Стрілецтва та, зокрема, моєї особи. Тим більш не можу вважати всіх моментів з історії Січових Стрільців безумовно правильними й доцільними. Січові Стрільці самі не замикають очей на власні промахи і не стараються закрити їх другим.

Найбільшим нашим лихом є відсутність цілості архіву Січових Стрільців. Віримо, що прийде час, коли й архівальні документи побачать світ і будуть підтвердженим понижчим заміток. Покищо треба користуватися здебільшого пам'яттю й для того поминути мовчанкою все те, що вже затерлось у пам'яті. Так само віримо, що прийде час, коли не словами про минуле й не архівальними документами будемо з'ясовувати суть невмирішої стрілецької ідеї.

СВЕНГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

Початки існування Січових Стрільців. Довкола розгону Центральної Ради

При оцімці діяльності Січового Стрілецтва та при характеристиці ролі Січових Стрільців у якомунебудь періоді української революції треба мати постійно на увазі середовище, в якому вони найшлись: небувалий хаос і анархія, та реальні умовини, серед яких організація Січових Стрільців розвивалася й проіснувала два роки. Головні заміти, що їх у різному виді стрічаємо на сторінках післяреволюційної літератури різного напрямку, як ось напр., щодо наших „амбіцій” й „політиканства”, є саме витвором незнання або легковажного відношення до того важливого моменту.

З'їжджаючись до Києва з різних московських таборів із постанововою служити в українській правильній армії (думка про творення легіону виринула тільки згодом, коли українська правильна армія показалася фіктивною), ми не тільки не мали ніяких „амбітних плянів”, але навпаки були надмірно наївними ідеалістами. Ми були дуже молоді й дуже недосвідчені. Все воно вкупі: ідеалізм, молодість, недосвід і наївність — почали мститися на нас із перших наших починів на київському ґрунті. Найбільше попеклись ми на нашій вірі у провідників тодішнього українського революційного руху. Вони користувались у наших очах недосяжним авторитетом. І хоч як болюче відчували ми їхню нехіть до нашої ідеї, самостійної та незалежної Української Держави, а проте ми не зневірювались у них. Та швидко ми були примушенні ставитись критичніше до діяльності діячів Центральної Ради, бо бачили наглядно, що їхня політика вводить у краю, замісць ладу, щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руїни.

Це було в кілька тижнів після приходу німців до Києва й з того часу датується т.зв. „політиканство” Січових Стрільців.

Будучи складовою частиною київського гарнізону, ми, природна річ, мали раз-по-раз до діла з німецьким військовим командуванням. Разом з німцями брали ми участь в обезброєнні київських мешканців (відомих із своєї „льояльності” до української влади), разом робили експедиції на провінцію, де ще вдавалось большевицьким емісарам організувати ворожі виступи. Таким робом ми пізнали настрої, пануючі в німецькому командуванні, бачили їхнє відношення до питання творення правильної української армії (у справі якої, до речі кажучи, українське військове міністерство не робило ніяких поважніших заходів!) й знали про зростаюче обурення німців політикою Цен-

тральної Ради. Ми бачили, що при продовжуванні тієї політики конфлікт є неминучий, хоча не уявляли собі ще, в які форми вкінці він виллеться. Розмови на цю тему велись у тісному колі Стрілецької Ради й поза неї не виходили. На два тижні перед гетьманським переворотом ми дізналися про намір німців форсувати Павла Скоропадського на Гетьмана України та розв'язати Центральну Раду. Я поінформував тоді про це негайно членів Центральної Ради, Лизанівського, Чечіля й Шрага, соціал-революціонерів, що одні з усіх політичних партій старалися тримати зв'язок з нашою військовою організацією. (Пригадую, що на засіданнях Стрілецької Ради підносились голоси проти тодішньої монополізації всього державного життя есерами, але з другого боку треба було признати, що це був тоді найбільше живавий елемент). В кілька днів пізніше, не діждавшись відповіді, я пішов до проф. Грушевського, якому передав ті самі відомості. На це запевнив мене проф. Грушевський, що нічого лякатися, що він сам навідувався у німецькому командуванні й говорив з представником німецького командування полк. Штольценбергом, та, що він має певні відомості, що Центральній Раді рішучо нічого не грозить. Лише ця виразна й категорична заява голови Центральної Ради була причиною, що напад німців на будинок Центральної Ради (28. квітня) заскочив нас неприготованими. Проф. Грушевський користувався тоді таким авторитетом у нас, що після його заяви ми закинули думку зміцнити охорону Центральної Ради та поставили, як звичайно, лише почесні стійки. Вістка про заняття Центральної Ради відділом німецького війська й про скандалльне поведіння того відділу з членами Центральної Ради, а зокрема з проф. Грушевським, якому молодий командант казав тримати довший час „руки вверх”, — дійшла до нас саме під час засідання Стрілецької Ради. Наслідком її було, що в касарнях Січових Стрільців оголошено воєнне поготівля. Одночасно я поїхав до німецького командування. Там приняв нас генерал Бронцарт-Брокендорф і заявив нам, що напад на Центральну Раду був помилкою, яку німецьке командування направить, що ходило лише про арештування кількох членів Центральної Ради, які організували проти німців повстання й що німецькому командуванню нічого не відомо про якийсь політичний переворот. Із цим я поїхав до Центральної Ради, якої будинок був уже звільнений від німецьких жовнірів, та з-перед якого вже стягнуто німецькі стійки. Я найшов проф. Грушевського й прем'єра Голубовича крайньо пригнобленими та зdezоріентованими. На питання: що робити нам, військовій сторожі Центральної Ради, і що робитиме уряд — я не отримав ніякої ясної відповіді. Мені сказали лише: тримати зв'язок з військовим міністерством і ще раз домагатися вияснення від німців, себто робити те, що ми й самі робили, та що зовсім не задовольняло нас: бо у військовому міністерстві панувала теж у наслідок арешту міністра Жуківського дезорієнтація.

Майже одночасно дістали ми відомості, що на Ліпках нашвидко організуються відділи з російських старшин, які звуть себе „гетьманцями” й що в будинку кол. міністра здоров'я Любінського є головна квартира Скоропадського. У військовому міністерстві я найшов заступника військового міністра генерала Грекова, якому теж запропо-

нував ісгайно виступити проти московських добровольців і обезбройти їх. Генерал Греків однак не згодився й казав лише спітати німецьке Oberkommando, як воно ставиться до цього перевороту. Таке становище ген. Грекова незвичайно погано вплинуло на настрій Стрільців і цілком здезорієнтувало старшинство. Це виявилось наглядно в епізоді зі сотником Черником, що про нього буде мова трохи нижче. Відповідь німців, від імені яких говорив майор генерального штабу Ярош, була така, що мовляв, німці не мішаються до внутрішніх справ України, але „бачили б нерадо” обезброяння добровольчих дружин. Ясно, що після тієї відповіді вже було пізно виступати першими проти добровольців. Стрільці замкнули лише чотирикутник довкола будинку Центральної Ради й ждали наказів від військового міністерства. Коли ж добровольці, зібравшись у більший гурт, зійшли з Ліпок на Хрестатик і почали просуватись вгору Шевченківським (Бібіковським) бульваром і Фундуклієвською вулицею, Січові Стрільці відкрили вогонь, при чому на Шевченківськім бульварі згинуло двох добровольців (це було в понеділок 28. квітня). Того ж самого дня для зміцнення сторожі біля Центральної Ради завізовано з касарні при Львівській вулиці сотню скорострілів, якою командував бл. п. сотник Черник. Як відомо, сотник Черник переходив з 12-ма скорострілами Софійський майдан саме в момент помазання Скоропадського в гетьмані. Лише безоглядна військова карність сотника Черника, який тільки те зінав, що йому наказано явитися перед Центральну Раду, казала йому спокійно перейти Софійський майдан. Це був останній момент, в якому можна було раптовим енергійним виступом завернути біг подій, бо німці не були б встигли прийти на поміч Скоропадському та його однодумцям. Прогляння того моменту є також виною вищої української команди м. Києва, уряду й президії Центральної Ради, яких гетьманський переворот так налякав і збентежив, що вони не були в силі дати нам якихсь ширших директив. Безпосередньо після помазання почули ми від німецького командування вже цілком інші слова, говорені цілком іншим тоном: що всякий виступ проти Гетьмана Скоропадського вони, німці, вважатимуть виступом проти них; що вони домагаються дати свободу розвиткові започаткованих подій та що жадають підчинення Січових Стрільців Гетьманові. Ми відмовили й знову ждали наказів, або бодай поради згори.

Тим часом біля 6. години вечора (того ж самого історичного дня заїхав перед нашу касарню один добродій (прізвища ніяк не можу пригадати), легітимуючись як делегат Скоропадського та питаючи за мною. Він заявив мені, що приходить просто від Гетьмана й що Гетьман, бажаючи порозумітись зі мною у різних справах, просить мене навідати його у його ставці, при чому ручається за мою недоторканість. Стрілецька Рада рішила, щоб я ішов; зі мною поїхав Андрій Мельник... Ставку Гетьмана, що находилась у Ліпках, берегли німці. До Скоропадського провів мене (одного) полковник Зеленевський. Гетьман заявив мені, що багато, мовляв, доброго чув про Січових Стрільців, що вже давно хотів бачитись зі мною і т. д. і запропонував мені, щоб Січові Стрільці перейшли в його службу, при чому наступного дня мали б урочисто передефілювати перед його палатою, що

рівнятиметься офіційному визнанню нової влади з боку всього Стрілецтва. На це я відповів, що Стрілецтво є карним військом, яке зробить так, як йому скаже його командування; що Січові Стрільці не мішаються до політики й іхнім завданням є, служити рідному краєві, підчиняючись його правовому урядові; що для Січових Стрільців тим правовим проводом України була досі Центральна Рада, і що Стрілецьке військо не може через ніч переходити з табору до таробу, лише тому, що хтось ставить їх перед доконаний силою факт; крім того Стрілецтво є до краю схильоване методою переведення перевороту й засобами, якими він, Гетьман Скоропадський, покористувався для перевороту; далі заявив я Гетьманові, що сам я вважаю його виступ початком великих лих для України та що це є також погляд цілої Стрілецької Ради.

Бачачи, що Гетьман одного власного слова не скаже, не отримавши вказівок від німців, то що він є під могутнім впливом середовища московських старшин, ми рішили говорити радше безпосередньо з німцями. Німецьке командування визначило для переговорів полковника генерального штабу Гізе. Він вислухав пильно всі наші уваги (це було ще того самого дня пізно ввечері) і заявив, що нічого вдіяти не можна, бо справа є вже вирішена та — поставив нам ультиматум: або беззастережне визнання Гетьмана Скоропадського з боку Січових Стрільців, або іхнє обезброєння.

Розвиток дальших випадків відомий: переход Січових Стрільців походним ладом з Терещенківських касарень до Львівських (посеред наших Стрільців проф. Грушевський з родиною), атентат на проф. Грушевського, гостра бльокада наших касарень німцями, теоретична заява солідарності з боку обезброєних синьожупанників*), переговори з гетьманським відпоручником капітаном Альвенслебеном на повному засіданні Стріл. Ради, наши безуспішні „компромісової“ протипозиції й врешті наші умови „капітуляції“, що іх німці приняли й яких совісно до кінця дотримали.

Так ось перша (й остання) близьча зустріч Січових Стрільців з питанням національної й соціальної політики українського революційного парламенту й його уряду була дуже скромною. На хід цієї політики ми не мали до самого кінця найменшого впливу, не хотіли й не могли мати його, маючи ті характеристичні прикмети (хиби), про які я вже згадував. При всьому нашему недосвіді ми бачили ясно, що політика Центральної Ради, не дивлячись на сприятливі умови, що заиснували по приході німців, не йшла по лінії позитивного державного будівництва. З другого боку факт перебування німців на Україні, до якого причинилася Центральна Рада, повинен був заставити її шукати певного „modus vivendi“ з німцями; тим часом діяльність Центральної Ради вказувала на щось протилежного. Ми ясно бачили, що насліп уганяться на дикому коні, чіпляючись його гриви й дико покрикуючи, не можна буде вічно й що призадумуватися над цим після упадку буде — „zu spät“. Ми вже здорово захи-

*) Німці казали щодо розброєння синьожупанників, яке мало місце на 3 дні раніше, що робили це на підставі згоди з військовим міністрем **Жуковським**. — Е. К.

талися у нашій вірі в Центральну Раду, щоб виразніше не казати; але наша наївність казала нам вірити ще безоглядно в авторитет голови Центральної Ради так далеко, що ми не зважувались ставити ніяких рішучих домагань, зміни дотеперішньої політики та діяльності Центральної Ради, хоча з огляду на свою військову силу, ми могли це зробити. Та ця думка навіть не зроджувалася у наших головах; ми подумали про це тільки тоді, коли з нашим ідеалізмом опинилися вкупі з політиками перед твердою, небажаною нами дійсністю та коли на власній шкірі понесли наслідки думок та діяльності українського революційного уряду. Не дивлячись на те, що Січове Стрілецтво, як революційна військова організація, утратило віру у вартість Центральної Ради, все ж бажаючи рятувати її авторитет у широких народних мас, перед замахом, що ясно йшов з боку сутомосковської реакції, шукало в перших днях нових подій шляхів для зліквідування гетьманського перевороту. Тим треба пояснити відмову С. С.: на згадані вище пропозиції Гетьмана й німців. Що поза цим кроком не зроблено інших, більш рішучих, треба завдачувати лише недостачі якихнебудь доручень і вказівок з боку Центральної Ради. Січове Стрілецтво, зложене здебільшого з галичан, не чулося в той час ще на В. Україні настільки певним, щоб без ніяких вказівок від тамошніх політичних діячів, підпринимати дальшійдучі кроки. Все ж таки вже тоді висувалося перед Січовим Стрілецтвом питання, чи не краще залишитися при Гетьманові для рятування національного характеру армії й для придбання таким робом впливу на характер всієї держави. Дуже можливо, що не вважаючи на свої настрої, Січові Стрільці таки були б визнали Скоропадського Гетьманом і залишилися у Києві, коли б не відсутність підтримки Гетьмана з боку якоїнебудь української партії зі складу Центральної Ради.

Про легенду валенродизму Січових Стрільців

У чотири місяці після відкинення Січовими Стрільцями пропозицій німців і Скоропадського, визнання цього останнього Гетьманом за ціну залишення неторкано стрілецьку організацію — Стрілецька Рада, що не перестала існувати, внесла до Військового Міністерства меморандум у справі дозволу на нову збірку Січових Стрільців, заявляючи готовість служити при новій владі та стараючись особистими заходами у тодішнього гетьманського уряду, в самого Скоропадського та у німецького військового командування придбати потрібну апробату. На око: наглядна непослідовність, що її не можуть виправдати мотиви тактично-політичного характеру. І тому біля моменту нового творення Січово-стрілецького війська зродилось багато інтерпретацій, з яких найбільш пошиrenoю є наступна: Січові Стрільці пішли до Гетьмана з лицемирною заявкою вірности, маючи згори складений плян зломання цього приречення зрадницьким збройним виступом.

В ім'я правди треба рішуче заявити, що тоді Січові Стрільці не мали наміру не дотримати даних Гетьманові заяв. Все те, що ми говорили Гетьманові Скоропадському від першої нашої розмови з ним

до останньої, перед самим повстанням, говорено щиро й відповідало дійсності. Ми все підкреслювали, що нам залежить на продовжуванні державності й готові підтримати Гетьмана, коли буде цю державність боронити.

І знову приходиться нагадати загальні тодішні відносини й настрої, які все є одною з найважніших умов для творення революційних військових частин. В момент гетьманського перевороту настрої мас були рішучо ворожі Скоропадському й виключали всяку співпрацю з ним. Ті настрої були так сильні, що підлягли їм і провідники мас, політичні діячі, що їх завданням є критично ставитись до всіх випадків політичного життя. Я старався з'ясувати, чому Січові Стрільці не перейшли на сторону Гетьмана й воліли радше дати роззброїти себе. З бігом часу українське громадянство поставилось до гетьманату трохи інакше: воно стало більш реально думати про рятування у першу чергу національних вартостей української державності, не забуваючи й про соціальні, і тому стало приступніше для думок про співпрацю з Гетьманом Скоропадським. Складся Український Національно-Державний, потім: Український Національний Союз, який саме поставив собі повище зазначену мету та який зараз же почав користуватися великим авторитетом і довір'ям найширіших кол свідомого українства. Віднова організації Січових Стрільців сталася за порозумінням і згодою з Українським Національним Союзом і мала своєю основою думку, що при тому складі військового елементу, який творився біля гетьманського уряду, необхідно мати й наскрізь українські, національно свідомі й боєво вишколені військові частини.

Бо справа організації української армії представлялася препогано. Творено вправді штаби й військові управи, що дійсно вели соціальну підготовчу працю до організації кількасотисячної української армії. Але всю ту роботу вели не-українці, а навпаки у великій більшості люди ворожі українцям і всяким інтересам української нації. Отже праця гетьманських штабів була з фахово військового боку дуже гарна, але з національного цілком непродуктивна, а що більше — небезпеча. Бо на практиці з контингентом неграмотних і національно мало свідомих новобранців, чужонаціонального й протиукраїнського вищого старшинства не можна було створити української національної армії, навіть тоді, коли б німці були дали дозвіл на побір. Наприклад, Сердюцьку Дивізію творено кілька місяців, накладом великих коштів і солідної підготовки. І Сердюцька Дивізія була добре вишколена й мала прекрасний зовнішній вигляд. Але була мертвю машиною, без любові до свого старшинства, без усякого запалу. І коли прийшов момент війни — та коли її, гетьманську гвардію, вислано в поле, то вона ще перед зустріччю з противником — масово розбіглася. Як можна було сподіватись чогось доброго з роботи тодішнього генерального штабу, коли напр. начальником штабу каторнославського корпусу назначено полковника Коновалова, широко відомого чорносотенця, що відіграв таку сумну роль згодом у денікінській афері?

Творення ж поодиноких українських військових частин почалося й скінчилося в час гетьманування П. Скоропадського на Сер-

дюцькій Дивізії. За те щораз більшала кількість і кріпшила сила московських добровольчих дружин. Відомо, що з рістом московських впливів та соціальної реакції йшов за виразною зміною німецької політики, яка почала згодом орієнтуватися на „едину неділіму”. В розмовах з вищими німецькими старшинами не чулося вже нічого про бажання помагати до будови Української Держави. Це все вплинуло, що українські політики злякалися, забули про Центральну Раду і її принципіалізм і готові були йти на всі можливі уступки, аби рятувати що можна. Тому постанова Січових Стрільців признала гетьманську владу й відновити свою організацію не стрінула ніякого спротиву з боку українського громадянства, навпаки найшла повне одобрення. Між іншими допоміг нам у цьому тодішній міністер за-кордонних справ Дмитро Дорошенко*). Вирішальною обставиною для отримання дозволу на збірку Січових Стрільців була добра слава, яку вони мали з давнішого часу та яка змінилася під час їх зносин з німцями у справах ліквідації 1-го полку Січових Стрільців. Сам П. Скоропадський поставився прихильно до їх пропозицій.

На цьому місці треба згадати, що в міжчасі я мав нагоду близче пізнати особу Гетьмана, бо ходив до нього декілька разів у справах вищезгаданої ліквідації, що вимагали особисто затвердження Гетьманом. На підставі моїх спостережень, я прийшов до висновку, що П. Скоропадський це людина чесна, але дуже слабовільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що Гетьман завзято вчиться української мови, бо від часу першої моєї розмови з ним до наступної зробив великі поступи; майже в кожній розмові зі мною підкresлювали, що кермується він лише добром України й нарікав, що українці не хотять його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньою ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок.

Декларуючи урядові Українській Державі бажання знову творити Січове Стрілецтво, я сам спершу, а пізніше і делегація Січових Стрільців з Білої Церкви, заявили й виразно це підкresлювали, що Січові Стрільці будуть вірні гетьманській владі, якщо вона буде боронити самостійної і від нікого незалежної української державності**). Наше становище було настільки ясне, що різні російські кола переконували Гетьмана, щоб не давати Січовим Стрільцям дозволу на формування. Що більше: прем'єр Лизогуб виразно остерігав Гетьмана перед Січовими Стрільцями. Недовір'я до „льояльності” Січових Стрільців виявилось після дозволу поновного їх зформування, у відмові розмістити Січових Стрільців у Києві та в призначенні їм на постій Яготин або Білу Церкву.

*) Згадуючи про це з відчіністю, не можу з другого боку промовчати моїх спостережень з того періоду, що Д. Дорошенко користувався на загал у гетьманському уряді мінімальним впливом, бо всі важливіші справи мусіли перейти через руки або бодай за відомом товариша міністра Палтова. — Е. К.

**) Докладно пишеться у загальній історії Січових Стрільців про наші вимоги. — Е. К.

Виступивши в листопаді 1918 р. проти Гетьмана, Січові Стрільці залишились вірними своїй декларації — звільнив нас від вірності Скоропадському його Універсал про федерацію з Россією.

„Зрада Галичині”

Закид про „зраду” Січових Стрільців Українській Державі та Гетьманові Скоропадському йде в парі з закидом „зради” Галичині, що саме в той час проголосила в себе українську державність і мусіла боронити її перед Польщею. Ще в 1920-21 роках українське громадянство Східної Галичини було в масі ворожко настроєне до Січових Стрільців, уважаючи їх головними виновниками нерокисного звороту в українсько-польській війні. Ворожі Січовим Стрільцям настрої в Галичині скріплювали погляди великої частини галичан про шкідливість протигетьманського повстання. Вправді сьогодні ті настрої втратили свою гостроту, все ж таки по нинішній день збереглась у Галичині легенда, ніби українці мусили віддати полякам Львів і не змогли його відібрати головно тому, що не наспіла з Наддніпрянини сподівана допомога Січових Стрільців. По нинішній день існують у Галичині кола, які почивають до Січових Стрільців глибокий жаль, немов вони забули свою „тіснішу батьківщину” й воліли запутатися у „наддніпрянську аванттуру” замість спішити на поміч.

Перші вістки про переворот у Галичині, передані до Києва телефоном, прийшли майже одночасно з першим повідомленням Січових Стрільців, про приняття рішення Українським Національним Союзом підніти повстання проти Гетьмана Скоропадського.*⁴) Взагалі ж, ми не мали ніяких доказів про становище в Галичині, та знали лише про утворення у Львові української влади. Саме тоді збиралася Січові Стрільці переноситися до Києва, бо українські кола робили в Києві всі заходи, щоб схилити Гетьмана до призначення Січових Стрільців київським гарнізоном. Була тоді думка, що з прибульцями Січових Стрільців до Києва зміцниться українські впливи біля Гетьмана та німців; з другого боку, на випадок остаточного розриву Українського Національного Союзу з Гетьманом, — були б більші вигляди на успіх протигетьманського перевороту. Справа перенесення Січових Стрільців до Києва була дискутована політиками та військовими дуже гостро. Сам Гетьман то приймав рішення, то їх відкликував і, коли врешті московські впливи начали щораз більше перемагати, призначив Січових Стрільців не в Київ, а на глуху та далеку провінцію, де можна б їх зовсім ізолятувати. І так 7. листопаду ми вже отримали в Білій Церкві офіційний наказ, вирушити й очистити шлях Козятин — Жмеринка від здеморалізованих австрійських частин, що на власну руку демобілізувалися та тягнули до Австрії, бешкетуючи по дорозі. Очевидно, що сама функція, призначена Січовим Стрільцям, була лише формою; аби усунути Січових

*⁴) Я особисто був саме тоді на кількадневній відпустці в Харкові. Телеграфічно відкліканий вернувся просто до Білої Церкви. — Е. К.

Стрільців як мога дальше від Києва, де рішалася доля української державності. Це дуже добре розуміли українські чинники й, дізnavши про наказ, наробили галасу. Мабуть наслідком того була телеграма генерального штабу до команди Січових Стрільців припинити підготовку до виїзду та чекати дальших розпоряджень. Одночасно покійний полк. ген. штабу Мішковський передав мені з Києва телефонічно, що є вже принципове рішення про перенесення Січових Стрільців до Києва, а тому, не чекаючи формального наказу, команда Січових Стрільців може висилати квартир'єрів до Братського Монастиря на Подолі.

Стрілецька Рада доручила мені вийхати негайно до Києва й з'ясувати остаточно, у чому річ, що Січовим Стрільцям робити та чи в Києві не зайшли які важливі зміни в користь української національної справи. Я пішов до Гетьмана. Він заявив мені, що в справі перенесення Січових Стрільців ще нічого не рішено, що він мусить ще з декім порозумітися та, щоб тому чекати. Збентежений такою заявою, що знову вносилася плутанина, я вийшов від Гетьмана та, тут же на сходах, стрінув др. Осипа Назарука й інж. Степана Шухевича, які приїхали зі Львова від Української Національної Ради просити у Гетьмана допомоги проти поляків. Др. Назарук, із питомим йому патосом, почав мені розказувати про страхіття, які діються у Львові, та про необхідність негайної допомоги Галичині. Я завернув з дороги і разом з др. Назаруком та інж. Шухевичем, які представили себе делегатами Української Національної Ради, у друге пішов до Гетьмана. Др. Назарук домагався від Гетьмана видання наказу про висилку Окремого Загону Січових Стрільців (така була тоді офіційна назва Січових Стрільців) на галицький фронт. Гетьман відповів, що з політичних мотивів він не може зробити цього, з огляду на Польщу, з якою Українська Держава не хоче конфлікту, але він може допомогти Галичині грішми й військовим матеріалом. Коли ж делегати настоювали далі на допомозі стрілецьким військом, Гетьман покликав до себе військового міністра Рогозу, товариша міністра закордонних справ Палтова та міністра праці Славінського. Нарада йшла над питанням, як допомогти Галичині та під яким видом можна вислати Січових Стрільців. Палтов висловлювався теж проти якоїнебудь явної допомоги галичанам у противольській війні. Станули на тому, що попередній наказ Січовим Стрільцям (вийти з Білої Церкви в напрямку Козятин — Жмеринка) залишається дійсним. Січовим Стрільцям лишалося вільну руку скеруватися далі самочинно до Галичини та перейти Збруч. Погодилися також негайно видати розпорядження Міністерству Шляхів у справі потрібних Січовим Стрільцям вагонів; крім того Січові Стрільці могли забрати всю свою зброю, а свою гарматну частину мали поповнити зі складів у Жмеринці.

Від Гетьмана пішли ми, др. Назарук, інж. Шухевич і я, просто до Національного Союзу, де стрінули В. Винниченка, якому переповіли розмови у Гетьмана. Винниченко страшенно сквилювався, назвав заходи др. Назарука зрадою та заявив, що все є готове до повстання. Далі зазначив Винниченко, що Січові Стрільці, хоч уроженці Галичини, були завжди військом Великої України, яка дала їм змогу зформуватися, і, що тому вони не мають права в найкритичнішу

хвилину відмовляти найвищій громадській установі, — Українському Національному Союзові, — виконання свого обов'язку для рятування загибаючої української державності. Що ж торкається допомоги Галичині, то Винниченко сказав, що справжня Україна дасть Галичині далеко більшу поміч, ніж гетьманський уряд. На те все заявив я, що не можу дати ніякої рішальної відповіді, за якою іду до Білої Церкви, куди теж направився др. Назарук.

Стрілецька Рада, яка зібралася зараз наступного дня, після довгого та основного обміркування, рішила не їхати до Галичини. При приниманні цього рішення заважили найбільше такі міркування: 1) Із самого початку формування січового стрілецтва виховувано Січових Стрільців в тому дусі, що вони є революційним військом, яке має стояти на сторожі української державності, і тому не можна відтягати його далеко від центру same тоді, коли ця державність є явно загрожена. 2) У складі Січових Стрільців знаходиться велика скількість наддніпрянців, які бачили столицю України в Києві та які до справ Великої України відчували більший інтерес, ніж до справ Галичини, тим паче в такому переломовому моменті та, що тому наказ про виїзд до Галичини міг викликати огорчення й зменшити їх запал і боездатність. 3) Саме становище на Великій Україні є того роду, що з моментом вибуху революції в Центральних Державах провал гетьманщини є майже певний та, що при відсутності в той час Січових Стрільців на Україні цей протигетьманський рух приняв би московсько-большевицький характер. 4) Із утратою наддніпрянської бази Галичини буде втрачена для українців навіть і тоді, коли галицькі війська відберуть Львів, тому, що поміж Польщею й Большевісю сама Галичина ніяк втриматися не зможе. Тут всі згадую вже такого очевидного аргументу, що Січові Стрільці могли дістатися до Галичини тільки з дозволу генерального штабу, і що, не маючи відповідного наказу, а такого ще в той час не було, дискусія про переїзд Січових Стрільців могла бути тільки теоретичною.

Наскільки правильно Січові Стрільці оцінювали загальну кон'юнктуру та свої завдання у становищі, в якому найшлися, доказує факт, що др. Назарук вже не повернувся до Галичини, та залишився на Великій Україні та приняв визначну, активну участь у протигетьманському повстанні.*)

Легенда про „зраду” Січових Стрільців не тільки фальшиво освітлює їхнє тодішнє становище, але недостас її фактичного ґрунту для роблення докору Січовим Стрільцям, ніби вони погіршили становище галицьких військ. Як пізніше показалося, то делегатам Національної Ради доручено старатися лише про отримання технічної та матеріальної допомоги для Галицької Армії, а не допомоги в людях. Стверджу це між іншими бл. п. полк. Вітовський, коли він пізніше приїхав до Києва, як державний секретар військових справ Західної Області У. Н. Р.; він теж не просив допомоги військом лише військовими матеріалами й гріцми. На превеликий жаль, не маємо під руками військового архіву, на підставі якого ми могли б ствердити циф-

*) Др. Назарук був теж автором першого маніфесту Директорії про повстання, в якому Гетьмана поставлено поза законом. — С. К.

рами, яку велику силу різного майна: зброї, сукна, саперного й санітарного добра висилано весь час із Наддніпрянщини до Галичини в допомогу Галицькій Армії. Досить зазначити, що санітарне майно, яке дістала Галицька Армія з Наддніпрянщини, було так обильне, що ним послуговувалися аж до переходу до Денікіна.

„Руїнники”

Попри легенду про „зраду” Галичині й валенродизм Січових Стрільців, робиться далі Січовим Стрільцям закид „руїнництва” та визнається взагалі всю діяльність Січових Стрільців на Наддніпрянській Україні руїнницькою з причини їхньої участі в повстанні в 1918 р. Всі заслуги в якомунебудь періоді їхньої дволітньої історії заперечується а priori, бо вони завалили Українську Державу. Ті закиди кинено в обличчя Січового Стрілецтва з такою рішучою певністю, що не можна й мені їх мовчки проминути й треба дещо більше застановитися, так над мотивами, які спонукали Січових Стрільців підняти повстання проти гетьманщини, як також і над ролею Січових Стрільців у самому повстанні.

У попередніх уступах моїх споминів з'ясував я вже докладніше ті причини, що спонукали були Стрілецьку Раду робити старання біля відновлення організації Січових Стрільців. І коли ті заходи знайшли як у самого Гетьмана, так теж у німецького командування сприятливий ґрунт, наслідком чого Військове Міністерство видало наказ про формування Окремого Загону Січових Стрільців у Білій Церкві, Стрілецька Рада визнала потрібним, вислати окрему делегацію від Січового Стрілецтва до Гетьмана. У склад делегації ввійшли крім мене, полк. Андрій Мельник, сотн. Михайло Матчак, мабуть сотн. Юліян Чайківський та сотн. Василь Кучабський. У довшій розмові члени делегації дуже основно з'ясували Гетьманові як самі мотиви, що спонукали їх до відновлення Січового Стрілецтва, так і ті напрямні, яких Січове Стрілецтво, як військова частина, буде надалі придержуватися. Оборона української державності перед зовнішніми й внутрішніми ворогами була підложжям, на якому хотіло Січове Стрілецтво поширити свою організацію. Треба признати, що розмова з Гетьманом була ведена в незвичайно широму тоні та викликала в усіх учасників делегації дуже корисне вражіння. Здавалося, ніби й Гетьман був надзвичайно вдоволений перебігом розмови. Січові Стрільці здавали собі ясно справу, що можуть стати, або найсильнішою опорою Гетьмана, або валити його, і що середньої можливості бути не може. Цієї думки не забували Січові Стрільці ніколи, і тоді ні, коли цірою готові були стати вірним військом Павла Скоропадського, як українського Гетьмана. Уже в пепередньому розділі згадував я, що оточення Гетьмана розуміло добре стрілецьку душу й, маючи мабуть вже тоді намір звести гетьманат на манівці,уважали Січових Стрільців уже зі самого початку своїми ворогами. Згадував я теж, що Січові Стрільці були супроти Гетьмана та його уряду завжди щирі, та що в заявах вірности Українській Державі все бреніла нотка погрози тим усім, хто схотів би Українську Державу звести

до фікції. Так само згадав я, що у вересні, коли Січові Стрільці почали формуватися в Білій Церкві, вони ще вірили в можливість врятування української державності існуючою Українською Державою на чолі з Гетьманом Скоропадським. У жовтні ця віра вже сильно захиталася та марево повстання почало прибирати щораз більш конкретні форми.

Німці потерпіли в світовій війні поразку, що сильним гомоном понеслася по Україні, захитаючи повагу та значення німецького війська, а разом із тим, і Гетьмана. Одночасно Український Національний Союз набирав щораз більшого авторитету в очах українського громадянства. Формування української армії представлялося безмадійним, бо німці були проти цього.*) Замість взятися інтенсивно за формування українських частин, німецьке командування почало все більш інтенсивно помагати формуванню всяких московських „отрядів”, які завдяки цьому ставали щодалі більш відважними й щораз більше провокативно заховувалися супроти українського громадянства. Дійшло до цього, що деякі добровольчі московські частини, формовані в Києві, мали безличність, називати себе іменами членів колишньої царської рідні. Внутрішньо-адміністративний режим у цей час доходив до шпилю безглузного соціального терору проти селянства й робітництва та національного — проти живіших проявів стихійного національного руху.

Такі відносини вказували ясно, що ось-ось уся влада явно перейде в руки правих російських кол, себто станеться те, проти чого Січові Стрільці виразно застереглися в своїй декларації. Переговори Українського Національного Союзу з Гетьманом скінчилися для українців неуспіхом.**) Серед народніх мас почало кипіти, невдовolenня селянства й робітництва переходило в завзяте обурення та бажання помсти. Сам Гетьман, не дивлячись на найкращі бажання, все більше тратив вплив на хід подій, що переходив до оточуючої його російської реакції, та не мав змоги зробити якийнебудь рішучий крок. Стало ясно, що на Україні прийде до завірюхи, коли Гетьман остаточно втратить свою опору в німцях. Не могло бути найменшого сумніву, що при розвалі німецького фронту в наслідок революції, яка вибухла тоді в Центральних Державах, негайно почнеться наступ на Україну московських большевиків. Так само було цілком очевидним, що Гетьман не зможе дати большевикам відпору. Адже у Гетьмана не було українського війська поза одною хіба Сердюцькою Дивізією, окремим Загоном Січових Стрільців і Запорізькою Дивізією, що стояла на північно-східніх кордонах України. Дві дальші формациї, себто Чорноморський Кіш у Бердичеві та Загін Низових Козаків у Могилеві не уявляли зі себе тоді ще ніякої сили. А участь московських добровольчих дружин у війні проти

*) Гетьман оповідав мені сам, що дозвіл на творення регулярної армії здобув тільки під час своїх відвідин у Вільгельма II., себто аж у вересні 1918 р. — Є. К.

**) Команда Січових Стрільців кілька разів старалася довести до зрозуміння між Гетьманом й Українським Національним Союзом, впливаючи відповідно на президію У. Н. С. — Є. К.

большевиків мусіла привести до явного проголошення на Україні россійської державності. Крім цього, на випадок війни з большевиками, Гетьман і так не втримався б на московських добровольцях, бо становище мас і фактична їхня сила згори передріщували вислід війни в користь большевиків.

Питання: „Кудою йти?” — стало руба у цілій своїй жахливій наготі. Проголошення Гетьманом федераційного маніфесту було тим останнім товчком, що пхнув Січових Стрільців до виступу в обороні ідеї української державності. Треба було нашвидко організувати силу, поки ще це було сяк-так можливе, бо заходила погроза, що й Гетьман не вдергиться й Україну заалють московські большевики. Січові Стрільці рахувалися з одним безсумнівним фактом, який стверджували віч-у-віч з кожною дниною виразніше: „карательные отряды” скомпромітували серед широких народних мас ідею українського національного визволення настільки, що ті маси швидко будуть готові піти за кожною силою, яка йтиме під гаслом боротьби проти України.

Я особисто цілком прихилився до думки про повстання вже після того, коли навіть у Білій Церкві йшло приготування до нього. Пам'ятного 15. листопаду 1918 р., після проголошення маніфесту й складення московського кабінету міністрів, я пішов ще раз на власну руку до Гетьмана й поставив йому наступні побажання: 1) відкликання маніфесту; 2) скликання національного конгресу, що його плянував Український Національний Союз, а не дозволяв гетьманський уряд; 3) розформування російських добровольчих дружин; 4) перенесення Січових Стрільців з Білої Церкви до Києва. Зі свого боку обіцяв я Гетьманові, що ще в останньому моменті пороблю старання в Українському Національному Союзі, щоб проектований ним національний конгрес не виступав проти особи Гетьмана. Гетьман, сквильований, відмовив; розвів руками й сказав, що нічого не в силі вдіяти... Тоді я заявив, що складаю з себе перед Гетьманом відповідальність за дальший хід подій, бо вважаю становище, яке склалося, суперечним основним ідеям Січового Стрілецтва. Із гетьманського палацу пішов я просто до Національного Клубу, де найшов колишніх сторонників Гетьмана, Дмитра Донцова, директора Української Телеграфічної Агенції, і Сергія Шемета, лідера хліборобів-демократів. У розмові зі мною вони теж висловилися за потребою повстання. Із цим моментом стало мені ясно, що всі українські партії склилися до тієї думки.

Того самого дня ввечері виїхав я з Володимиром Винниченком (він перебраний як залізничник) останнім потягом до Білої Церкви, де ми вже найшли Симона Петлюру. Біла Церква була вже на по-готівлі. Кілька днів пізніше Україна вже палала. Мотовилівський бій вирішив долю гетьманщини. Пізніша облога Києва була диктована лише оглядами тактики й становищем німців, — гетьманської сили вже не бралося під увагу. А проте навіть і тоді, після нашої перемоги й після проливу крові, я особисто не відмовився від нагоди пошукати злагоднення й полагодження кривавого конфлікту.

Було це в часі подорожі делегації від республіканських військ, що їхала на переговори до головного німецького командування.

У делегації брав участь між іншими полковник Осмоловський, др. Назарук, сотник Чорний і я. Не звертаючи уваги на німецького старшину, який товаришив нам, добровольчий „отряд” Святополк-Мірського арештував нас у Святошоні й одставив на Пост-Волинський до штабу генерала Кірпічова, де ми провели цілу ніч до наступного пополудня. Пізніше довідалися ми, що тодішній командуючий всіми гетьманськими частинами генерал Долгоруков видав був наказ нас всіх розстріляти, та що врятувала нас тільки рішуча поставка німців, які загрозили виступом проти Гетьмана. Німецька ескорт, вислана з Києва, перевезла нас до головного німецького командування в Ліппі, де ми з представниками німців переговорювали про умови здачі Києва. У часі переговорів звернувся до мене майор німецького генштабу Ярош із запитом, чи не хотів би я побачитись з кимсь з найближчого оточення Гетьмана, при чому назвав імена Др. Галіпа та Полтавця-Остряници, зазначуючи, що Гетьман бажає зробити деякі пропозиції. Я згодився на це, і того ж самого дня старший німецький старшина завіз мене в закритому авті до пікійного Петра Дорошенка. Останній заявив мені, що говорить від імені Гетьмана, що Гетьман „не сердиться” на Січових Стрільців і що дуже радо повітав би їх тепер рішення Січових Стрільців, виїхати до Галичини, при чому є готовий дати нам свободний проїзд від Фастова до Збруча. Така заява здивувала мене, і мені нічого не залишалося як відповісти, що не тільки лінія Фастів-Прокурів, але й вся Україна є в руках повстанських військ. Оскільки знов Гетьман вважає можливим почати переговори в площині визнання дотеперішніх домагань Українського Національного Союзу, то я готовий передати це Директорії з тим, що на мою думку, передумовою першою мусіло б бути відкликання маніфесту про федерацію. Я від'їхав з нічим, переконавшись, що воля генералів Долгорукова, Келера й Кірпічова, а не Гетьмана, була в той час рішальною.

„Отаманія”

На заклик Українського Національного Союзу стали Січові Стрільці ударною силою в протигетьманському повстанні та осередком повстанчого руху. 14. грудня 1918 р. республіканські війська заняли Київ, а вже 19. січня 1919 р. йшла евакуація політичної влади, а 4. лютого Київ перейшов у руки наступаючих московсько-большевицьких військ. У міжчасі, себто протягом шести тижнів, команда міста була в руках Січових Стрільців.

Це був найприкріший період з усієї історії Січових Стрільців, — період, про який Січові Стрільці не можуть спокійно думати. В оцей саме період вклалі вони найбільше праці й енергії, а досягнули найменше успіхів. Крім цього одержали вони за свою діяльність в цьому періоді від істориків української революції стільки, скільки не почув ні один лейбл якожебудь інцой нації. Бо коли прийшов кінець директоріянської доби, то головні учасники й виновники тієї катастрофи з легким серцем і спокійною совістю скинули вину за всі невдачі на Січових Стрільців, себто на тих, на яких раніше, в найбільшому роз-

гари подій, складали зі себе весь тягар праці, що до Січового Стрілецтва не належала й була понад його сили. Директорія, як верховна влада Української Народної Республіки, звалювала своїми наказами на Січових Стрільців всі можливі функції влади, а, коли Січові Стрільці, як і передбачалося, не могли впоратися з наложеними на них обов'язками та запобігти анархії й розвалові, тоді Директорія, передусім її голова, зробила Січових Стрільців виновниками всіх промахів і лих, яких тільки в той час доконано, включно до отаманії.

Найголовніші закиди, що їх зроблено Січовим Стрільцям за їхню діяльність у київський період Директорії, зводяться до наступного: у Києві панувала безоглядна диктатура Січових Стрільців, яка перетворилася в „рознудану отаманщину”, перед якою була безсильнуо найвища політична влада Української Народної Республіки.*)

Голова Директорії придумав навіть для цього „січовицько-отаманського насильства” окремий термін, називаючи цей період діяльності Січових Стрільців „коновальщиною”. Взагалі зробив він Січовим Стрільцям таку силу всяких закидів, що просто не знати, котрий з них вважати важчим, болючішим, несправедливішим і настирливіше вимагаючим відповіді. І коли б закиди відносилися тільки до моєї особи, то я задовольнився б тільки одним прочитанням їх. Але цей термін причеплено до всього Січового Стрілецтва і зроблено це настільки визиваючо, мірючи не в мене, а в стрілецьку ідею, що ця саме обставина примушує мене зупинитися дещо точніше над цим періодом діяльності Січового Стрілецтва.

Коли в Білій Церкві почалися готовування до сподіваних подій, то Січове Стрілецтво рахувалося тільки з одним завданням, яке стоятиме перед ним на випадок успіху повстання, а саме, — співпраця з усіма покликаними до цього чинниками біля організації української армії для оборони врятованої державності перед ворогами, що з Чорного моря, Басарабії, Західу, Півночі й з-над Дону сунули на Україну.

Згодом, після мотовилівського бою, коли успіх повстання був очевидний, пляновано створити два військові осередки для майбутньої української армії: Осадний Корпус, який після заняття Києва переіменовано в Корпус Січових Стрільців, на Правобережжі, та За-

*). Для ознайомлення читачів з різнородністю й характером вище згаданих закидів відсилаю до „Відродження Нації” В. Винниченка. Третій том цієї книжки є просто одним великим актом обвинувачення Січових Стрільців. В. Винниченко, як голова Українського Національного Союзу, що організував протигетьманське повстання, був речником Союзу перед Січовими Стрільцями. У моменті, коли рішалося питання — кудою йти Січовим Стрільцям, становище Винниченка, його інформації та аргументи чимало вплинули на рішення Січових Стрільців. Саме ця обставина казала й каже Січовому Стрілецтву ставитися уважніше до слів колишнього голови Директорії про ролю Січових Стрільців у цей час. Правда, ці закиди були писані тоді, коли перший прем'єр Центральної Ради, пізніший голова Українського Національного Союзу й врешті голова Директорії Української Народної Республіки, став лідером української комуністичної партії. — Е. К.

порізький Корпус на Лівобережжі. Для дальнього ведення військових операцій проти Києва малося набирати добровольців, що після зформовання в окремі частини були б запасом для поповнення фронту.

Стрілецька Рада була проти оголошення загальної мобілізації. Для плянового переведення мобілізації не мала Директорія відповідного апарату, не було відповідної кількості старшин і підстаршин, не було теж налагоджене діло озброєння та омундурування. Січові Стрільці заступали тоді думку, що наслідком такої загальної мобілізації потворяться дуже скоро незорганізовані та нездисципліновані частини, які, поліщені на самих себе, будуть готові на всякі самочинні виступи. Далішим важним аргументом проти оголошення загальної мобілізації, — це особливо ми підкresлювали, — був факт, що при загальній мобілізації нахлине у військові частини дуже багато непевного й розкладового елементу, який буде тільки тягарем при формуванні боєздатних частин.

Головне командування нас не послухало й оголосило загальну мобілізацію. Як можна було передбачити, почали напливати вже в перших днях по оголошенню мобілізації такі маси народу, що ні одна з регулярних частин не могла їх опанувати. Січові Стрільці мусили попри ведення боєвої акції на фронті творити на швидко апарат, що мав би організовувати військово ті десятки тисяч селян, добувати для них зброю, одяг, харчі і — це найважніше — давати їм певних старшин, яких тоді було небагато. Тоді Січові Стрільці розбрілися, власні частини сильно поширили, роздробили свій старий старшинський і підстаршинський кадр і втратили свій січово-стрілецький характер, а боєздатної армії все таки не створили. Безладдя, яке маси мобілізованих внесли в запілля та якого зза боєвих операцій на фронті не було змоги негайно усунути, пророкувало хаос, що повстане в Києві, коли Осадний Корпус вступить до міста. Я особисто вживав усіх заходів, щоб під час здобуття Києва впустили туди тільки найбільше зорганізовані частини, й це була одна з причин, чому Команда Осадного Корпусу не дуже спішилася з остаточним наступом на Київ.

Несподівано швидкий розвал гетьманського фронту не дав нам змоги здійснити наші пляни. Разом з організованими частинами вступило до Києва багато непевних і нездисциплінованих відділів. Перед Командою Осадного Корпусу постало дуже важке завдання, очистити київський гарнізон від непевних елементів, що від першої години нової влади в Києві, були для столиці загрозою погромів і розбою. Замість звернути всю свою енергію та увагу на організування військової сили для оборони України перед зовнішніми ворогами — Команда Корпусу Січових Стрільців мусила розпочати боротьбу проти ворога, який був у своїй власній армії.

Як конкретний приклад, може служити випадок, з двома дні-провськими дивізіями, з яких одна була під командуванням Данченка, друга — Зеленого. Ці частини були вже в хвилині здобуття Києва дуже розагітовані та розанахізовані. Одна з них під командуванням Данченка розташувалася в Дарниці, друга під командуванням Зеленого — у Святошині. Вже в перших днях побуту Команди Осадного

Корпусу в Києві далося завважити, що більшевицька агітація запускає в цих частинах щораз глибше коріння. Обидві частини відмовилися виконати наказ, вирушити на Чернігівщину та станути фронтом проти наступаючих уже тоді московсько-більшевицьких відділів. Дійшло до того, що Команда міста Києва мусіла виставляти заслони як проти Дарниці, так і проти Святошині, а, Команда Корпусу Січових Стрільців — приняти міри для насильної ліквідації обох дивізій. Скінчилося на тому, що частини Данченка здебільшого самі „демобілізувалися”, себто масово розбіглися. Сам Данченко на чолі решти поводився так провокаційно, що Команда видала наказ про арешт його і висилку до Галичини.

Зелений натомість, забравши у Святошині всі військові склади, самочинно вирушив до Трипілля, звідки прислав нам до Києва своє ультимативне домагання: або скинути Директорію, оголосити радянську владу й тоді мати в ньому, Зеленому, союзника, або рахуватися з його збройним повстанням проти республіканських військ. З ним говорив я особисто телефонічно, посилаючи навіть до нього парламентарів, старався вияснити йому, в якому становищі опинилася українська армія, що й загрожує й з якого боку, та просто молив його залишити цю аванттуру й приступити з нами до співпраці. Все це нічого не помогло. Зелений почав зі своїми частинами посуватися в нашому запіллі з Трипілля в напрямку на Фастів і грозив перетяти лінію Київ—Волочиська. Очевидно, що нам нічого не залишалося, як вислати відділ для ліквідації аванттури Зеленого.*)

З'ясовуючи випадок з покійним отаманом Зеленим, я далекий від цього, щоб відмовляти всяку основу тим голосам, що характеризують його, як людину ідейну, енергійну та серед своїх козаків дуже популярну. Однаке факт його переходів від Директорії до більшевиків і від більшевиків назад до Директорії свідчить, що Зелений був людиною дуже невиробленою й у своїх поглядах хиткою, а хитання його принесли українській справі багато лиха. Випадки з об-

*) Павло Христок у своїх „Замітках” вихвалює виступ Зеленого й Данченка. Проте навіть із його опису цього, чи не першого протидиректоріянського повстання, можна скласти собі правдиву картину подій. Ось що пише названий автор у своїх „Замітках і матеріялах до історії української революції” (том IV, ст. 76-77): „виведена через революційний характер за межі Києва ця дивізія „Дніпровська”, придвижившися до цих порядків, які заводилися на місцях директоріянською цивільною й військовою владою, остаточно збольшевичилася, покинула ряди республіканського війська і зі зброєю в руках пішла додому. Після цього, незадоволення селянства Київщини директоріянською плітікою почало набирати зовсім виразних, широких і грізних форм”. Далі, кажучи про селянський з'їзд у селі Григорівці, де кликано до „знищення основ буржуазно-капіталістичного ладу”, автор зазначує, що „з'їзд цей відбувався при співучасті козаків Дніпровської Дивізії”. Це було які два тижні після заняття Києва військами Директорії. Зелений та його козаки вже встигли розпізнати „контрреволюційний” характер директоріянської влади та вважали необхідним негайно її повалити. — Є. К.

ма дніпровськими дивізіями є тільки одним із багатьох зразків, у якій військові обстановці доводилось усім нам процювати.

Цілком своєрідне явище — це сумної пам'яти „отаманія”. Ії зродив мобілізаційний наказ Директорії. На тлі повної неприготованості апарату та безсиля військової влади взяти в руки маси мобілізованих з'явилися самочинні команданти менших і більших збройних гуртків, які вели всякого роду самочинні операції та, швидше або пізніше, розходилися до дому, або переходили на бік большевиків. Правда, особливо з самого початку, були поміж такими „отаманами” чесні й ідейні люди; вони несли нарівні з іншими старшинами важку організаційну й фронтову військову службу та згодом, при формуванні більших військових одиниць, вливалися в них зі своїми загонами або бодай особисто.

В поширенні явища „отаманії” була доля вини й Головного Отамана. Він серед тодішніх обставин не спромігся завжди енергійно виступати проти цієї страшної небезпеки, що затроювала і без того кволий організм нашого війська. Він надто довіряв поодиноким „отаманам”, які діставши гроші, або безслідно щезали, або творили силу, що ставала часто грізною для самої Директорії. Коли Січові Стрільці взялися за ліквідацію „отаманії”, то ніхто з членів Директорії не підтримав їх у цій роботі. Навпаки, кожний з членів Директорії,крім Винниченка, ставався створити собі свою власну військову частину, на яку міг би спиратися, як на свою гвардію. Макаренко багато уваги присвячував формуванню Залізничного Корпусу.* Адрієвський явно протегував Ковенка та його пізнішу сумної пам'яти „Головну Слідчу Комісію”, про яку мова нижче. Швець тримав зв'язок з деякими „отаманами”, що заявляли себе есерами (напр. Біденко). Небіжчик Петлюра, змагаючись з Винниченком за значення й впливи в Директорії та Українській Народній Республіці, грішив деколи у відношенні до війська... демагогією. Виходило так, ніби Січові Стрільці бояться військової конкуренції та проти волі Директорії поборюють „отаманів”. Стрілецьких старшин тоді ненавиділи всі ті „отамани”, що з мандатами, підписаними членами Директорії тільки й гляділи, щоб дощкулити „галичанам”. Команда ж Корпусу Січових Стрільців, не дивлячись на це, виступала проти них безоглядно й може навіть часом брутално. Ось тому записувати на рахунок Січових Стрільців явище отаманії, або їх самих, стрілецьких старшин, ставити нарівні з „отаманами” — може тільки людина, що цілком не знає фактів, не рахується з ними й не хоче їх знати, або є настільки злобною та засліпленою в ненависті до Січового Стрілецтва, що нарочито перекручує факти. Безумовно, серед Січового Стрілецтва траплялися також всякого роду випадки самочинності. Команда однак старалася їх невідкладно ліквідувати й виновних притягати до відповідальності. Проте ті чи інші самочинні виступи С.С. не були виявом системи.

Третім чинником, що страшенно утруднював Січовим Стрільцям працю, була большевицька агітація агентів Москви перед війська.

*) Залізничний Корпус складався в подавляючій більшості з людей ідейних і мав у певні періоди високу боєву здатність. — С. К.

У цій роботі помагали москалям наші рідні ліві есери та большевики, пхуючи з усіх сил Україну в обійми червоної РОССІЇ*).

Я вже згадував наскільки в часі повстання змінився склад стрілецьких частин, у яких давні Січові Стрільці майже зовсім розбрилися, а нового поповнення не було ще часу перевиховати. Отже не диво, що розкладова большевицька агітація находила деякий ґрунт і в стрілецьких частинах та ставала поважним питанням для Команди.

Кажучи про атмосферу та реальні умовини, серед яких знаходилася Команда С. С. у Києві, треба мати на увазі також усі ті провокації, що їх роблено з різних боків, щоб тільки скомпромітувати Січових Стрільців. Доходило ж до того, що на трупах бандитами вбитих людей були картки з написом, ніби це зробили Січові Стрільці. На думці маю голосну справу вбивства вночі на Сінному майдані. Гостре слідство виказало, що Січові Стрільці не могли бути там замішаними.

Адже в Січових Стрільцах бачили своїх найбільших ворогів московська чорна сотня, колишні добровольці та всяка міська збранина і большевики різного типу та різних напрямків, — москалі й українці, — свідомі й несвідомі, — явні й тайні агенти московського большевицького уряду, і, нарешті „отамани“ всіх відтінків та партій. Самі ж українські партії, повернувшись до влади, дивилися на Січових Стрільців скоса, як на щось, що завжди пригадує та наказує думати про неприємні речі: армію, боещий фронт, налагодження транспорту й постачання, втихомирення запілля й відповідну адміністрацію.

У той же час із Лівобережжя від Запорізького Корпусу надходили все тривожніші вістки про наступ московсько-большевицьких відділів, що сунули на Україну під фірмою фіктивного українського радянського уряду. Після здобуття Києва всі частини республіканської армії думали, що вони вже сповнили свій обов'язок і не хотіли йти на фронт. З великим зусиллям вдалося виправити Чорноморську Дивізію на Бахмач.

Як відомо, Директорія вислала до Києва Січових Стрільців, а мене призначила комandanтом міста й своїм заступником до часу в'їзду в столицю. Стрілецька Рада заздалегідь поставилася дуже не-прихильно до думки передання військової влади в Києві Січовим Стрільцям. Директорія стояла на тому, що тільки Січові Стрільці зможуть завести в Києві сякий-такий лад і що мої функції, як відпоручника Директорії, приватимуть дуже короткий час. Ніяких директив ані щодо загальної лінії політики, ані щодо маси заплутаних питань місцевого київського значення я не одержав. На мої настірливі запити з Києва до Винниці, де в той час перебувала Директорія,

*) Див. П. Христюк: „Замітки і матеріали”, т. IV, ст. 75-76 про утворення революційного комітету лівими есерами для боротьби наперед проти гетьманщини, а потім — Директорії. Там стоїть: Головний Революційний Комітет вступив у контакт з російськими большевиками й організував на всьому Лівобережжю повстання проти Директорії”. — Е. К.

я весь час одержував стереотипні відповіді: „все, мовляв, буде полагжено, коли Директорія приде з Вінниці до Києва”.

Тим часом кожний день неясності й непевності погано відбивався з одного боку на тактиці незорієнтованих виконавчих органів київської влади, з другого — на настроях війська. Я все стояв на тому, що військо не повинно активно вмішуватися в політику, але рівночасно заступав думку, що в революційних часах, особливо на Великій Україні, де вояки були з усіх боків виставлені на агітацію з боку різних як національно, так і соціально ворожих течій, — треба докладно з'ясувати армії, до чого влада думає змагати, які є наші гасла, а яких треба берегтися, хто є нашим приятелем, а хто ворогом. Пояснення цих питань ніхто з нас не отримав у всьому директоріянському періоді. Тверджу, що ні Винниченко, ні Директорія в цілості не мали ясної політичної лінії та що довкола Директорії панував такий самий хаос політичної думки, як і внутрі її.

В самому ж нутрі Директорії, особливо по приїзді до Києва виявилися такі яскраві різниці думок між поодинокими членами, що надії на якусь „гармонію” влади показалися високо наївними. Передусім кидався у вічі антагонізм між Винниченком і покійним Петлюрою. Далі показалося, що особистий склад Директорії є безумовно невдалий і що в такому вигляді Директорія буде нездібною вивести Україну з небезпеки кільких воєн та закріпити державність.

Сам В. Винниченко, людина на той час і відносини політично вироблена, інтелігентна та імені ради в той час ще з великим авторитетом, попав був у панічний страх, неоправданий, розуміється, ніякими даними. Він був переконаний, що військові кола зовсім певно його арештують і розстріляють, коли б він захотів переводити в життя свою політичну програму. Принайменше він це так твердив і цим пояснював, чому він, як голова Директорії не виявляє так конечної в цей час рішучості. Фактично й Винниченко не має ніякої ясної політичної лінії. Ще до повстання заключив він був умову з большевиками (Мануїльським), про яку нам, до речі кажучи, нічого не сказав та яку большевики, як звичайно, зараз таки зломали, розкинувши масово, ще до заняття Києва повстанчими військами, летючки зі зачілком до непослуху й бунту проти Директорії. Винниченко страшенно лютував на большевиків, але й далі заступав у Директорії найбільш ліву течію. Його ідеєю був Трудовий Конгрес. Він теж настоював на висилці делегації Директорії до Москви. Але одночасно давав він свою згоду на висилку делегації до французів до Одеси (спершу др. Назарука, а відтак ген. Грекова), — що більше, захоплювався думкою, як то українці будуть нищити большевиків, коли дістануть від французів містичне „фіолетове проміння” й танки. Теж за згодою Винниченка виплатила Директорія якісь „мадам Тимофієвій”, що правда, вже по нещасливій виміні телеграм з Чічеріним і Раковським, мабуть, 15 мільйонів карбованців на закупно танків, яких Україна ніколи не побачила.

Серед усіх членів Директорії найбільше вибивався С. В. Петлюра, — людина криштально чесна, безкорисна, доброї волі, великої віри й енергії. Вправді й в нього не було потрібно підготовки для кермі військовими й політичними справами Української Республіки, —

однак його велика віра була тим чинником, який мимо неуспіхів, що почали спадати на українську владу, споював всіх в одну цілість і дав змогу, не дивлячись на незвичайно несприятливі обставини, вести визвольну бортьбу на українській території більше ніж півтора року.

Політика хитань між крайностями — від московських большевиків до французьких генералів — підірвала авторитет Директорії та впливало на всіх дуже деморалізуючо.

Стрілецька Рада, маючи на увазі ті лиха, які ця політика викликувала в самому війську, висловлювалася за цим, щоб Директорія взяла ясний і при тому твердий напрямок. На думку Стрілецької Ради конечним являлося, щоб верховна влада Української Народньої Республіки раз рішилася, з ким їй врешті порозумітися — з большевиками чи французами — і відповідно до цього рішення повести свою політику з усіми випливаючими з такого рішення наслідками. У доказ цього твердження пригадаю промови, які виголошено на вро-чистому принятті Директорії в перший день її приїзду з Вінниці до Києва. У той час, коли деякі промовці підкреслювали лише значення перемоги над гетьманчиною й робили героями живих людей, що ще були в стані самооформлювання, до речі не закріпили за собою жадних своїх діл, то представники стрілецтва звернули вже тоді рішучу увагу на хаос, який тоді творився й ріс, остерігали перед усякого роду експериментами та вказували на необхідність ясності й твердості як у внутрішній, так і в закордонній політиці Української Народньої Республіки. Те саме повторив я на офіційльному принятті у Винниченка для представників партій та великих організацій. Винниченко зрозумів цю мою промову як виступ проти його особи та зараз же після цього приступив до мене з докорами, питуючи, чому саме виступаємо ми проти нього. Я зазначив йому, що ми не виступаємо проти окремих членів Директорії, але проти політики цілої Директорії, яка веде Україну до катастрофи. Отже Січові Стрільці не вмішувалися й не хотіли вмішуватися до політики, — вони хотіли тільки, щоб Директорія вела взагалі якусь політику, бо це, що було, не можна було назвати політикою, а хіба легкодушною забавкою над берегом пропasti, що було ясно навіть нам, молодим воякам.

Не знаю вже, чиє це було нещастя, — наше, Січових Стрільців, чи політичної влади, що ми ще з Білої Церкви були організацією, яка мала свій власний внутрішньо-адміністративний апарат, чого не мала ні одна центральна установа, ні одно міністерство, ні, навіть, Директорія. Члени Директорії й уряду почали тому відсылати до нас людей та справи, які нас, як військової команди округи, ні трохи не торкалися. Коли б ми мали архів Січових Стрільців, то можна було б оголосити довгий список справ, які мусіла рішати військова команда згідно з резолюціями (помітками на відповідних паперах) членів Директорії та різних міністрів, що таким робом думали найти вихід із прикроого та безрадного становища.*)

*) Між іншими справами, з якими тоді зверталися політичні чинники до Команди Січових Стрільців, було домагання міністра фінансів Мартоса, післати в його розпорядження кілька відділів Січових

З другого ж боку ми дуже добре знали, що кожний рішучий крок із нашого боку в якійнебудь важливішій справі ширшого характеру будуть вважати як бажання військових вмішуватися не в свої справи. Тому тим гарячіше бажали ми собі, щоб ми не були змушені ціною наказувати, а тільки, щоб самі одержували від когось накази. Але що ж, — було п'ять директорів, які ставили величезні вимоги до Січових Стрільців і до київської команди... З другого боку антагонізм між Головою Директорії та Головним Отаманом довів до того, що ми взагалі не знали, кого треба слухати.

Боротися на власну руку з „отаманією”, примусити населення шанувати авторитет верховної влади, провадити війну на три фронти, з яких один тягнувся від Гомеля через Чернігів—Бахмач до Харкова, другий охоплював смугу Чорного моря, третій — галицьке Поділля та Волинь, — було понад наші сили. Було понад сили, бо крім військової „отаманії” ми мали занархізоване та зреволюціонізоване запілля, заспокоєння якого військовою силою могло йти тільки разом з налагоджуванням внутрішньо-адміністративного апарату та розумною, поспідовною, ясною й рішучою соціальною й національною політикою. Не вважаючи на всі прикрі досвіди, ми мали все ж таки найбільше довір’я до політичного розуму Винниченка й думали, що він саме є тією індивідуальністю, яка зуміє перевести в життя свою політичну програму, — все одно, якою б ця програма не була. Отже, щоб покласти край псевдоколективному безголов’ю влади, Стрілецька Рада запропонувала через др. Назарука Винниченкові переняти диктаторську владу та заявила йому, що Січові Стрільці підтримають його диктатуру, безоглядно йому підпорядкуються й будуть йому помогати в переведенні його політичної й соціальної програми.* Винниченко відмовився.**

Побачивши, що речник „большевицького курсу” в Директорії не має відваги приняти повноту влади навіть при підтримці армії, — себто, не вірить в успіх свого „курсу”, ми звернулися до людини, яка мала яскраву фірму ворога большевиків, до С. В. Петлюри, гадаючи таким робом остаточно зректися думки про можливість порозуміння з Советами й з крайньою українською лівицею та рішитися на одверту війну з Россією при оголошенні військової диктатури. Головний Отаман не хотів теж брати на себе всієї відповідальності й тоді

Стрільців для переведення зарядженої ним (Мартосом) erekвізіції золота в київських крамницях. Команда відмовилася дати стрільців для цієї справи. Не зважаючи на це, пішли потім у Києві сплетні, немов Січові Стрільці ограбували київських ювелірів. — Є. К.

*) М. і. фразеологічними квітками знаходимо у „Відродженні Нації” таке: „але військова влада не хотіла підпорядкуватися владі політичній”. Цей вислів можна хіба пояснити тим, що автор ґрунтовно забув дуже багато подій, в яких сам брав живу участь. — Є. К.

**) Пропозицію Січових Стрільців Винниченко у „Відродженні Нації” називає „шантажем отаманчины й вислідом розгубленості та безпорадності”. Коли читати опис згаданої події, то виходить, немов би тодішня політика Винниченка була настільки ясною, що взагалі нахабністю з боку Січових Стрільців було звертатися до нього з такою пропозицією. (Див. „Відродження Нації”, т. III, ст. 233). — Є. К.

виринув третій проект т. з. тріумвірату, в якому мали взяти участь крім небіжчика представники Стрілецької Ради, я й полк. Андрій Мельник. Цю думку внесено на т. з. державну нараду в Києві 16. січня 1919 р.*)

Однаке, коли на згаданій нараді почали висловлюватися присутні члени Директорії, уряду та різних партій, то зразу заговорив такий Бавилон поглядів, що представники Стрілецької Ради побачили, що нічого не дастесь зробити та що серед таких обставин катастрофа неминуча. Не очікуючи вже навіть дальшого перебігу дискусії та висліду голосування, заявили вони, що знимають свою пропозицію.

З усіх наших цілей і завдань перед нами лишилася тільки одна мета: зберегти себе, як військову одиницю, щоб відсувати якнайдаліше неминучу катастрофу та вийти з неї з честю. На доказ того, що Січові Стрільці рішили після невдалої спроби знайти якийсь вихід з трагічного зачарованого кола, було рішення Стрілецької Ради, усунутися зовсім від вмішування в політичне життя та відмова Стрілецької Ради, мати свого представника в Директорії. Тому рішення Директорії, після державної наради, кооптувати мене, як свого шостого члена, залишилося невиконаним.**) Залишилось все по-старому. По-старому котилося все по щораз більше похилій площі, поки не докотилося до самого dna провалля.

*) Мимоходом кажучи, Стрілецька Рада внесла про мою кандидатуру, як одного з трьох членів тріумвірату в моїй неприсутності. Я був тоді в Станиславові, куди їздив від Головної Команди в справі виміни галицьких і наддніпрянських частин, а теж від імені Директорії в справах Трудового Конгресу та проголошення злуки У. Н. Р. і З. У. Н. Р. (про це буде мова нижче). Я повернувся до Києва саме 16. січня та довідався про постанову, як про доконаний факт.

Христюк переповідає у своїх „Замітках і матеріялах до історії української революції” (т. IV, ст. 49) про київську державну нараду та м. і. пише таке: „На домагання січовиків представники Селянської Спілки (Янко) заявили, що коли взагалі заходить мова про диктатуру, то серйозно можна було б говорити тільки про диктатуру трудового селянства, конкретно — Центрального Комітету та Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, — Осадний же Корпус Січових Стрільців на чолі з Коновалцем, міг би при такій ситуації перейняти на себе функції, які виконують у московських большевиків лотишські та китайські військові частини”. Автор оголосив свої спогади за кордоном у 1922 р. і, оповідаючи про деякі речі, забув, що вони не могли трапитися три роки раніше: в січні 1919 р. не відважилися б навіть ліві есери порівнювати Січових Стрільців з наємними лотишськими та китайськими большевицькими відділами. Уміщення цього речення є все ж таки характеристичним для кола людей, до яких належав автор. — Е. К.

**) Єдиний раз Січові Стрільці вмішалися пізніше активно в справу політичного характеру, у т. зв. оскілковщину, в кінці квітня 1919 р. С. С. помогли зліквидувати спробу Оскілка зробити державний переворот і ніколи того не жаліли. Вдаватися в близькі пояснення — зайво, тому що сьогодні вже всім ясно, що такий був Оскілко та чи було можна зв'язатися з ним людям, які близьче знали його й тих, що були його правою рукою. — Е. К.

„Реакційність Січових Стрільців”

Поняття революційності й контрреволюційності набрали з ходом революції дуже умовного характеру. Різничковання течій, переході партійних діячів з табору до табору та партійних людей, що командували військовими частинами, під різні прапори, — раз лівішого, раз правішого характеру (Шинкар, Зелений, Григор'єв), — остаточно унеможливили кваліфікацію революційності поглядів і настроїв активних діячів революції, а тим більше революційних військових організацій. Тому, очевидно, Січових Стрільців вважали і донині вважають раз реакціонерами, раз большевиками, монархістами й республіканцями, соціалістичним і націоналістичним легіоном — залежно від того, хто робить осуд. Коли взяти на увагу склад Січових Стрільців, то дійсно там були люди найрізномідніших соціально-політичних поглядів, переконань і симпатій. Але Січові Стрільці, як організація, не виявили у своїй діяльності ніяких хітань, — їхня ідеологія залишилася до останнього дня простолінійною й послідовною аж до нюансів. Тільки до характеристики світогляду Січового Стрілецтва треба підходити цілком інакше, ніж це має місце щодо інших військово-революційних частин, що відомі з імен іхніх провідників, — діяльних членів політичних партій.

Січові Стрільці, без огляду на своє соціально-політичне „кредо”, були завжди однозідні щодо національно-державного інтересу батьківщини. Національно-державний момент був провідним чинником усієї військової діяльності організації Січових Стрільців. І лише з тієї вихідної точки треба розглядати й оцнювати вірну службу Січових Стрільців Українській Народній Республіці часів Центральної Ради, факт добровільного складення зброї під час гетьманського перевороту, поворот до служби Українській Державі під час гетьманщини, повстання проти Гетьмана, всі труди перенесені задля підтримки Української Народної Республіки періоду Директорії й врешті останній демобілізаційний наказ у Чорторії. Національно-державне питання ставили Січові Стрільці на перше місце, й за це, мабуть, посыпались на них закиди щодо їх шовінізму, контрреволюційності й реакційності.

Але правною є, що Січові Стрільці були соціально мало освідомленими й що в соціальних питаннях вони мало визнавалися. Це відноситься однаково до широкої стрілецької маси, як і до стрілецького старшинства та самого проводу організації Січових Стрільців. Воно мало не тільки свій ґрунт у походженні організаторів Січового Стрілецтва (у Галичині соціальні питання ніколи не мали тієї гостроти, що на Великій Україні), але й що вони наперед готовилися до ролі національного легіону на службі законного, народом визнаного, національного уряду, — без огляду на характер державного устрою та соціально-політичного законодавства, що його заступав би й переводив би в життя той національний уряд. Січові Стрільці не передбачали й не могли передбачити розвитку революції в Росії та на Україні, — ще менше вони сподівалися тієї завзятої боротьби за соціальні гасла, що потім шаліла внутрі самого українського громадянства. Чи це було виною організаторів революційної військової одиниці?

ници? Є лише фактам, що мале й невистачальне теоретичне підготовлення організаторів і керманичів Січового Стрілецтва пізніше дуже мстилося на них і робило їхнє завдання незвичайно важким. Вони це дуже швидко зрозуміли. Серед навалу організаційної праці й серед нестримного розгону революційних подій важко було надігнати те, чого нам недоставало, — й тому старалися ми, як мога краще, зорієнтуватися в справах, що виринули з біgom часу й цілком полонили увагу лідерів українського громадянства. Ми старалися якнайменше вміщуватися в ці справи й якнайбільше відсовуватися від реальної політики та дотримуватися свого національно-державного принципу. Наше становище під час гетьманського перевороту, повстання й київський період 1919 р. являються доказом не реакційного політиканства, що закидують нам наші вороги, а навпаки, — саме нашої найбільшої аполітичності, яку може зберегти лише військово-революційна організація. Таке наше становище вдалось нам з великом зусиллям заховати весь час до самого кінця. Наш меморіал до уряду Гетьмана Скоропадського з пропозицією нової збрічки Січових Стрільців, як війська Української Держави, і наша проскурівська декларація про готовість підтримати радянський устрій — ні трохи не перечать аполітичності Січового Стрілецтва. Саме ту аполітичність прозвали реакційністю. Така наша реакційність полягалала в тому, що ми не хотіли впливати зброєю на вирішення питання політичного устрою, а вживали її виключно для оборони національного характеру держави. Нас прозвали реакціонерами, бо ми не хотіли виписувати на наших прaporах різні соціальні гасла й займатися їх пропагандою. Ми були в очах усіх „революціонерів“ тому реакціонерами, що були більше військом ніж це могло подобатися тим, хто з революції робив анархію.

Січове Стрілецтво ніколи не було байдужим до соціальних питань. Перше за все, не тільки середовище, в якому постала січово-стрілецька організація, й не тільки різнопорядний людський матеріал, з якого складалася ця організація та яким можна було розпоряджати, як запасом для поповнення її рядів, але й усі інші кардинальні питання, зв'язані просто зі справою самого існування організації, не дозволяли бути байдужим до цього, що розбурхувало довкола нас море пристрастей. З другого боку факт, що Січове Стрілецтво зродилося в наслідок російської революції й стало опорою Центральної Ради, яка з самого початку взяла гострий і рішучий „лівий“ курс, витиснув певне тавро на організації Січових Стрільців, чого не могли затерти ніякі дальші події й що мало чималій вплив на пізніші настрої більшості керманичів Січового Стрілецтва. Як люди військові, переняті духом послуху й нездеморалізовані політиканством, Січові Стрільці не могли так легко відректися людей, до яких довший час мали безмежне довір'я. Початковий вплив світогляду цих людей на Січове Стрілецтво залишив свій нестертий слід і тоді, коли цей світогляд перестав уже навіть Січових Стрільців закоплювати, Січові Стрільці ніколи вже не могли „струснути зі своїх ніг пороху“, який винесли з будинку Центральної Ради, де тримали почесну варту.

Цікаво, що на реакційність Січових Стрільців накинулися найбільше в період їхньої діяльності в Києві, під час перебування

у ньому Команди Осадного Корпусу Січових Стрільців. Закиди заборони командою свободи писаного слова (цензура) й зборів, введення стану облоги, загострення адміністративних розпоряджень, а нарешті перемальовування вивісок і т. п. не витримують ніякої критики.

Я вже згадував, що ще перед вступом республіканських військ до Києва вели там гарячкову московсько-большевицьку агітацію проти Директорії. Якщо тоді може бути українські діячі, які вірили, що цю агітацію вели тільки в ім'я зміни форми державності чи зміни соціальної політики Директорії, то сьогодні певно нема ніодного українця, який не був би свідомий факту, що вся тодішня большевицька пропаганда й агітація проти Директорії, уряду Української Народної Республіки й республіканських військ змагала до повалення взагалі всякої української державності й до підпорядковання України московському центрові.

Викликування анархії провокаційною пресою, походами, мітингами, ad hoc інсценізованими кривавими заворушеннями включно до грабунків і жидівських погромів, — усе це були лише засоби для легшого досягнення ціли. Коли б роля війська, у цьому випадкові Січових Стрільців, закінчилася поваленням гетьманщини, тоді, розуміється, всякі дальші військові накази й розпорядження в столиці України були б зайвими й являлись би насильством та перевищенням прав збоку війська. Але 24. грудня 1918 р., коли представники Української Народної Республіки переймали владу в Києві, Запорізький Корпус мусів уже на Слобожанщині відбивати наступи армії т. з. українського радянського уряду, себто армії, яку формовано на Московщині за гроши московського уряду. Відомі виступи Зеленого, Данченка й Григорьєва мали місце тоді, коли вже існував бахмацький фронт. Це не вина війська, що виключно воно мусіло займатися пацифікацією запілля й що певні представники Директорії та взагалі цивільної політичної влади вважали домагання спокою, ладу й порядку в запіллі тероризуючу вимогою реакціонерів, підтягаючи під реакційність усі військово-адміністраційні розпорядження, називаючи „свободою вислову громадської думки й волі народу” кожний прояв явної анархії. Це не вина війська, що воно знало тільки про боєвий фронт, який не воно створило, та про зовнішнього ворога, який ніким незачіплений почав наступати на Україну. Політичні чинники не хотіли цього знати й творили легенду, ніби саме Січове Стрілецтво хоче війни з большевиками, провокує їх, й це тому, що Січові Стрільці принципові вороги радянської влади та що вони хотять війну використати для заведення своєї диктатури на Україні. Отже: не поведінку дніпровських дивізій, не ліво-есерівську й московсько-большевицьку агітацію, не все псевдо-революційне безглуздя, що тоді творилося в Києві, вважали провокацією, але, навпаки, заходи війська до ліквідації всіх протидержавних проявів називали провокацією революції, — зокрема провокацією уряду Радянської Росії.

Всі розпорядки Осадного Корпусу не були висловом „січовицької сваволі”, а тільки відповідю на яскраві виступи проти ладу й порядку під час накиненої нам (вже розпочатої!) війни. Вони були охоронними засобами проти безпереривних спроб чужо-національ-

них і наших власних ворогів, втягнути українське військо в хаос, здезорганізувати й занархізувати його.

Для точнішого зрозуміння діяльності Осадного Корпусу треба знати, що після заняття Києва республіканськими військами, створено там аж вісім розвідчих і слідчих установ, з яких найважнішими були попри Політичний Відділ (Корпусу); Верховна Слідча Комісія (Ковенко), Політичний Відділ при Міністерстві Внутрішніх Справ і Розвідчий Відділ київської поліції. Отже різні установи, а навіть різні впливові особи, в той час були зацікавлені в утриманні власних розвідчих органів, що мали б право на власну руку переводити труси й арештування. Команда Осадного Корпусу домагалася переведення ревізії діяльності згаданих установ і відповідно до її вислідів означення меж діяльності й обсягу їх прав, або передачі всіх їхніх справ одному центральному органові. У Команді Осадного Корпусу відбулася навіть одна нарада над цією справою (нарадою проводив сенатор С. Шелухін). Усталено на ній навіть деякі спільні точки, але постанов, на жаль, не переведено ніколи в життя.

З приїздом Директорії до Києва я хотів навіть роз'язати Політичний Відділ Осадного Корпусу й передати його справи органам Міністерства Внутрішніх Справ. Заки однаке можна було це перевести, почалася евакуація Києва. Після евакуації Політичний Відділ припинив свою діяльність, — натомість усі інші подібні установи не думали про це, а, навпаки, щойно почали поширювати свою „діяльність” у провінціональних містечках Поділля.

Що ж торкається роботи Політичного Відділу Осадного Корпусу в Києві, то в повні під цією діяльністю підписатися не можна. Річ у тому, що передусім на чолі цієї установи стояла людина, яка завела наші надії. І, хоч Команда Корпусу старалася тримати Політичний Відділ під суворою контролею, все ж таки кожний, хто жив і працював у тих днях у Києві й бачив, що там творилося та які справи зваливались на Команду, зрозуміє, що було просто фізичною неможливістю, переводити докладну контролю діяльності всіх підлеглих установ. Я далекий від того, щоб усі промахи Політичного Відділу звалювати на його начальника, пок. сот. Ю. Чайківського, який не живе й не може забрати голосу, але його діяльність після чортоприйської катастрофи, а саме його „сповідь” перед большевиками, що полягала в оголошенні оклеветуючих ревеляцій на його колишніх товаришів зброй, говорить дуже багато про його особу. Безумовно, що відповідальність за вчинки членів організації падає на всю організацію. А проте не годиться кувати зброй проти організації тоді, коли сама організація побачила помилковість цих вчинків і докладала всіх зусиль для їх naprawи й ліквідації.

Сказане торкається також розгрому Центрального Бюра Професійних Союзів. Переслуханий мною в цій справі сот. Чайківський, який наказав перевести в помешканні Центрального Бюра трус, заявив, що він мав з різних сторін відомості, ніби під фірмою Професійних Спілок відбуваються сходини большевицьких агентів і там є центр діяльності проти української влади. Вислані Політичним Відділом стрільці знайшли дійсно під час трусу цілу масу большевицької літератури, брошур і летючок, а тому, що настрій серед війська

був у той час дуже проти большевиків, озлоблені Стрільці спалили всю цю літературу й, на перевеликий жаль, разом з нею діловодство Професійних Союзів. Знищення того діловодства большевики використали в своїй пропаганді проти Січових Стрільців і проти Української Народної Республіки. І, хоч цей вчинок не був ані доцільним, ані корисним, все ж таки в оборону так сот. Чайківського як також і висланого ним стрілецького відділу, треба сказати, що помешкання різних київських робітничих організацій дійсно використовували большевицькі агітатори для своєї пропагандивної та шпіонської праці. Фактом є, що другий трус, переведений сот. Чайківським кілька днів після першого, був цілком оправданий. Він повинен був тоді негайно замкнути помешкання Центрального Бюра, і, коли цього не зробив, то виявив тільки зайву лагідність.

Те, що по цей день у комуністичній пресі згадується розстріли Політичним Відділом робітників, є звичайним наклепом. Розстріли в Києві були, але їх переводили або власне ці частини, від яких Осадний Корпус старався звільнити Київ, або різні „розвідки”, що не підлягали контролю Осадного Корпусу, або, врешті, були вони започинані з виразною провокаційною метою. За всі ці випадки Січове Стрілецтво не може брати жадної відповідальнosti.

Наскільки в дійсності Команда Осадного Корпусу була реакційною й ворожою всім лівим течіям, хай свідчить факт, що вже тоді, коли ліві ес-ери вели підпольну роботу проти Української Народної Республіки та були вже в порозумінні з московськими большевиками, Команда відшукала в підпіллі їхнього провідника М. Шинкаря, забезпечила йому особисту волю й пропонувала йому шукати порозуміння з Директорією. Мав також я з ним розмову, — одначе неможливо було дійти з ним до якогонебудь порозуміння, бо сам він не міг сказати, чого власне хоче він та його однодумці. Після цієї невдалої спроби привести до порозуміння між Директорією й лівими ес-ерами, М. Шинкар щез і вкороті появився на Полтавщині на чолі повстанчого відділу проти Запорізького Корпусу. Шинкаря знов у це з часів Центральної Ради, коли після проголошення III. Універсалу він став командуючим київською округою й, хоч до цієї ролі непідготований, виявив дуже багато енергії. У перших починах організації Січового Стрілецтва взимі 1917 р. він помагав теж багато й нам. Жаль, що большевицька дурійка, яка захопила була лівих ес-ерів, не дала йому змоги відіграти більшої ролі в українських визвольних змаганнях.

До переговорів, які започаткувала Директорія з існуючим тоді вже в Росії большевицьким урядом, Січове Стрілецтво ставилося позитивно, що більше — воно бажало миру з большевиками, на зasadі, розуміється, збереження самостійності Української Держави. Ми були тим більше за згодою з большевиками, що з Одеси приходили дуже погані вістки. Під крилами французьких військ, які заняли Одесу, зібралась там російська чорна сотня, що захопила вплив на тодішнє французьке командування, а тому його відношення до Української Народної Республіки й республіканських військ ставало з кожним днем усе більше ворожим.

Але московсько-большевицький уряд запевнював з одного боку урочисто, що Радянська Россія ніяких військ проти України не висилає, а з другого боку — відправляє проти України організовані в Россії військові частини т. з. українського радянського уряду, що на ділі були інтегральною частиною єдиної червоної армії. Стало ясним, що дальші переговори є безпідставні, що супроти большевиків треба заняті дуже виразне становище й що дальшим наслідком тактики політичного кунктаторства буде те, що українська армія цілком адезорієнтується, здеморалізується та втратить свою боєздатність. Лише тому ми вітали проголошення війни з Россією, що бачили в ньому прояснення дуже замотаного положення.

Крім історії з трусом у Центральнім Бюрі Професійних Союзів і крім байок про ультимативні домагання Січових Стрільців вести війну проти большевиків найважнішим доказом реакційності Січових Стрільців є закид про заміри „розігнати” Трудовий Конгрес. Вістки про бажання чи навіть постанову Січових Стрільців знаси-
мувати волю народу висловлювану його представниками на Конгресі, який скликала законна державна влада, є легенддою, що зродилася з провокаційних наклепів ворогів Січового Стрілецтва. За це право-
дою є, що Директорія, уряд і Команда Корпусу призгадувалися над тім, що робити, коли Трудовий Конгрес переміниться у мітинг, а вся праця зведеться до виголошування демагогічних промов? Ко-
манда ставила собі питання: наскільки такі промови зможуть мати вплив на військо й запілля? Рішено врешті не робити ніяких пере-
шкод діяльності Трудового Конгресу. До самої підготовчо-організа-
ційної праці щодо скликання Трудового Конгресу ніхто з нас не вмішувався. Директорія тільки турбувалася, щоб Трудовий Конгрес мав бажаний для неї склад. Тоді теж виринула думка стягнути на конгрес поважну кількість галицьких делегатів. Саме в першій полу-
вині січня виїхав я до Станиславова до Державного Секретаріату Військових Справ і до Начальної Команди Галицької Армії, щоб порозумітися в справі виміни військових частин, а при цій нагоді порушити також справу проголошення злуки Західно-Української Народної Республіки, з Українською Народною Республікою. Ди-
ректорія доручила мені передати Державному Секретаріатові її по-
бажання щодо приїзду на Трудовий Конгрес найбільшої кількості делегатів Західно-Української Народної Республіки. Розмову про це я мав годину перед моїм виїздом до Станиславова з головою Ди-
ректорії, В. Винниченком у його власному кабінеті.*)

*) На 204 ст. третього тому „Відродження Нації“ В. Винниченко згадує лише про „отаманів“, які буцім то радилися над розігнанням Конгресу. Чому В. Винниченко забув навести свої власні заходи до відповідного спрепарування Трудового Конгресу, мені невідомо. — **С. К.**

Сталося це після такого розвитку подій. Запорізький Корпус залишив Харків, а швидко потім Полтаву ще до часу прибуття з Києва до Полтави допомоги Січових Стрільців, і посувався на Кременчуг. Чорноморці звільнили всю Чернігівщину, вносячи своїм відворотом шалену паніку в запілля. Команда Осадного Корпусу рішила тоді вислати на фронт найкращі частини Січових Стрільців, — у першу чергу 1. полк Січових Стрільців сот. Рогульського. Окремий відділ полк. Сушка виїхав на допомогу Запорізькому Корпусові в напрямку на Полтаву. Але здергати не так большевицькі війська, як скорше відступаючі здеморалізовані українські частини ніяк вже не вдалося. Моральне пригноблення, викликане несподіваними по-разами на фронти та політичними невдачами Директорії остаточно рішили питання залишення Києва. Після відступу з Києва Команда Січових Стрільців старалася ще одним наступом захопити столицю, але ця спроба не вдалася. Всі ці невдачі настільки ослабили морально Січових Стрільців, що необхідно було відтягнути їх, бодай на яких два тижні, у запілля. Як район для відпочинку й реорганізації призначила Головна Команда Січовим Стрільцям Проскурів. Саме там Стрілецька Рада проголосила т. з. проскурівську декларацію.*)

До декларації спонукав Січових Стрільців досвід відвороту з Києва. Тоді вони переконалися, що настрої населення обернулися рішуче проти Директорії. На таку зміну настроїв вплинули не так привабливі большевицькі обіцянки, як більше сваволя деяких здеморалізованих фронтовими невдачами військових частин. Навіть Січові Стрільці, які ніколи й ніде не заплямували себе грабунками чи жорстокою поведінкою, стрічали під час відступу недовір'я збоку українського населення. Січові Стрільці опинилися в трагічному становищі: вони мали в своїй найближчій історії Мотовилівку, вони понесли великі втрати під час боїв, були знесилені бортьбою із зовнішнім ворогом, московськими большевиками, і внутрішнім ворогом, власною анархією, яку всі проклинали, а в наслідок усіх своїх зусиль — побачили вони себе цілком самітними, оточеними з усіх боків ворогами. Московщина й Польща бачили в них найбільшу підпору зиснавидженої української державності, а свій власний український народ, від селянських низів аж до верхів інтелігенції, вказував на них, як на винуватців тих лих, що звалися на Україну. Зневірені й морально зломані, видали Січові Стрільці декларацію, ще раз з'ясовуючи своє національно-державницьке „вірую”.

*) У Проскуріві Січові Стрільці стрінулися віч-у-віч із жахливим явищем жидівських погромів. Ми прийшли до Проскурова саме яких три дні після диктантої там різні. З приходом я доручив сот. Бісикові перевести слідство. Спільно з призначеним командантом міста, сот. Г. Гладким, вдалося було сот. Бісикові зібрати дуже широкий матеріял щодо причин погрому, головних винуватців і виконавців, самого перебігу погрому та втрат, нанесених місту й жидівському населенню. Жаль, що весь цей матеріял залишився з архівом Січових Стрільців на Україні. Маю надію, що архів не пропав, а тому цей надзвичайно цікавий матеріял про проскурівський погром, дастъ Біг, буде теж оголошений. — Є. К.

Проскурівське „збольшевиження” Січових Стрільців було сутово висловом тієї самої основної ідеї, що й білоцерківська „гетьманська” заява. Знає це дуже добре українська демократія, — знають це й українські праві кола. Одні й другі знають, чого хотіли Січові Стрільці, за що боролися й як боролися. Пізніше, у боях під Бердичевом, Шепетівкою. Здолбуновом, Крем’янцем, Чорним Островом, Звягелем, Карабчиївкою й т. д., Січові Стрільці знов здобули симпатії широких селянських мас. Для них Січові Стрільці залишилися й досі військом, яке любило лад і порядок, було гарним і служняним, сувorem супроти себе самого й хоробре на полі бою.

Похід на Київ, денікініада й остаточна катастрофа

Ще задовго, поки Галицька Армія перейшла Збруч, Січові Стрільці тримали з нею зв’язок тими своїми частинами, що боролися на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Це були передусім гарматні частини, а далі відділ панцерних авт. Вже в момент протигетьманського повстання виринув був у нас проект взаємної виміні військових частин обох армій, але цей проект переведено тільки частинно й то не цілком вдало. Передбачаючи саме ту небезпеку, що загрожувала наддніпрянським військовим частинам збоку большевицької пропаганди, ми хотіли дістати від Головного Командування Галицької Армії певну кількість галицьких частин, а в заміні за це вислати до Галичини наддніпрянські частини. Таким робом хотіли ми реалізувати на ділі соборницьку думку, як теж паралізувати большевицьку пропаганду. На основі дотеперішніх досвідів ми знали, що галицькі частини не піддаються так скоро згаданій пропаганді, — з другого ж боку ми думали, що й наддніпрянські частини, попавши в оточення здисциплінованої здорової армії, стануть ще більше боездатними й що Галицька Армія нічого на такій виміні не втратить. Цю акцію виміні започатковано ще до в’їзду Директорії в Київ висилкою в Галичину одної наддніпрянської бригади. На жаль, ця спроба покінчилася невдачею. Точніше над причинами невдачі розписуватися не буду, бо про цю справу вже багато писали. На мою думку, не треба було згадану частину зразу висилати на фронт, а тільки дати їй перше небхідний вишкіл, здисциплінувати її, змінити старшинський склад, і тоді вживати її до боевых операцій. Тому я цілком не дивувався, коли довідався, що ця, наборзі зорганізована, невідповідно ще освідомлена та зложена з різнородного стрілецького й старшинського елементу бригада, при першому польському ударі розбіглася.

Що ж до висилки галицьких частин на Велику Україну, то при нагоді моого побуту в Станиславові з початком січня 1919 р. їздив я в цій справі з пок. полк. Вітовським до Головного Командування Галицької Армії в Бібрці. Сам ген. Омелянович-Павленко не поставився до цієї пропозиції зовсім прихильно та тільки лише завдяки в. о. Секретаря Військових Справ, сотн. Бубелі, вдалося нам отримати з Галичини біля двох тисяч новобранців, які після переведеного вишколу показалися дуже гарним і надійним елементом.

Ще пізніше кілька разів роблено спроби в справі вміни, — однаке ці спроби не мали ніякого впливу ні на склад обох армій, ні на їх боєві операції.

Безпосередньо стрінулися Січові Стрільці з Галицькою Армією тільки після евакуації нею Галичини й переходу через Збрнич. Слід тут зазначити, що ще до переходу Галицької Армії, під час т. з. офензиви ген. Грекова, коли Галицька Армія зогляду на брак набоїв опинилася в дуже важкому положенні, Команда Січових Стрільців видала була відпоручникам Галицької Армії досить велику кількість набоїв. У серпні місяці перейшли галицькі частини на Велику Україну та вже самою своєю появою полегшили незвичайно важке положення на українсько-большевицькому фронті. Після переорганізації цілого фронту, вже при активній допомозі Галицької Армії, припала Корпусові Січових Стрільців дуже невдаче й нелегке завдання. Корпус одержав саме наказ заняти фронт на лівому крилі об'єднаної Української Армії, тобто поміж галицькою й польською арміями. Отже Січові Стрільці мали з лівого боку поляків, з правого — 2., а далі 3. Галицький Корпус. Запоріжці стояли на київському напрямку. Ми проходили Головне Командування змінити цей наказ й дати поміж Галицьку Армію та поляків якусь іншу частину самих наддніпрянців і з'ясовували наше важке становище, як галичан з походження. Ми боялися саме, що важко нам буде стримати стрільців від виступів проти нового „союзника” та, що й поляки готові нам робити всякі пакості. Нас тоді не послухали, а наші передбачення здійснилися. Поляки шкодили нам, де тільки могли. Так у Славуті зовсім несподівано обезбройли поляки наш відділ жандармерії, а під Заягелем відрізали нам увесь обоз кавалерії й ми мусіли приймати проти них обережності. Легко зрозуміти, наскільки терпіли на цьому наші протиболішевицькі операції.

Знаючи далі дуже добре, на основі досвідів пороблених у директоріянському періоді, які тягарі спадають на Армію разом із заняттям Києва, у балашках з пок. Головним Отаманом пропонували ми йому не спішитися з самим вступом у Київ, а раніше поширити базу на Півдні. Коли ж рішено таки вступати до Києва, то ми проходили Головне Командування вислати туди Січових Стрільців, що прекрасно визнавалися на київському терені та в київських відносинах. Головне Командування, думаючи, що нам залежить тільки на „честі” вийти першими в Київ, відкинуло нашу пропозицію. Ця роль, як ми пізніше довідалися, припала Запоріжцям. Яке практичне значення мало знання київського терену й відносин, виявилося найкраще на подіях 30. серпня 1919 р.

Місяць пізніше Січові Стрільці отримали наказ перейти на південний денікінський фронт. Із за браку палива, паротягів і вагонів, ми мусіли пересуватися похідним порядком по поганих розмоклих підляхах, — так що треба було витратити аж три тижні на переход з району Шепетівка—Полонне до Жмеринка—Рахни. Позиції на денікінському фронті Січові Стрільці зайняли вже тоді, коли становище на ньому ставало вже щораз катастрофальним. Тиф лютував. З одного нашого куріння, що мав вісімсот щойно вишколених новобранців, на протязі одного тижня залишилося тільки двісті душ.

Брак боєвих припасів й одягу (саме після великих дощів почалися великі морози) не давав змоги починати боєвих операцій.

Вже тоді, у жовтні місяці ширився серед війська поголоски про недалеку галицько-денікінську згоду. Однаке їм ніхто ще не вірив. На нараді командантів частин Наддніпрянської Армії в Новій Ушиці, що відбулася під проводом пок. Головного Отамана, стверджено вправді, що становище армії є катастрофальне, але нічого іншого не залишається, як далі тримати фронт проти Денікіна й поволі відступати на Північ. Тоді рахувалися з недалеким розвалом Денікіна, у запіллі якого, на основі відомостей Головного Командування, вже вибухали повстання й почався розвал тилових частин. Про старання Галицького Уряду та Командування Галицької Армії дійти до порозуміння з Денікіном пок. Головний Отаман нічого не згадував. Між тим розмови про переговори Галицької Армії ставали все голосніші. Для вияснення, в чому саме річ і що взагалі далі робити, відбулася в Жмеринці велика спільна нарада всіх командантів більших частин Наддніпрянської Армії, Команди Галицької Армії та Ради Міністрів. На згаданий нараді були теж присутні пок. Головний Отаман С. Петлюра та Диктатор Др. Е. Петрушевич. Звіти командантів боєвих одиниць виказали повний брак в армії боєвих припасів, одягу, обуви й підков (під час лютих морозів!), та з'ясовували жахливі наслідки тифу. Загальний огляд стану на фронтах, про що реферував ген. Капустянський, виглядав дуже пессимістично. Конкретних рішень на цій нараді не приято. З одного боку стверджено тільки катастрофальне положення армії, а з другого боку, — що серед тих обставин Українській Армії нічого не залишається іншого, як, стиснуши зуби, чекати розвалу денікінського фронту. На запити в справі поголосок про бажання Галицької Армії порозумітися з Денікіном Др. Е. Петрушевич, заперечуючи, урочисто заявив, що в кожнім випадку Галицька Армія не зробить нічого без порозуміння з Урядом і Командування Української Народної Республіки. Та вже під час самої наради довідався я від сотн. І. Цьокана, що Галицьке Командування веде таки переговори з Денікіном. Що більше, воно мало вже вислати, або вишиле свою делегацію до денікінського штабу, а головним приклонником порозуміння є майор ген. штабу Єрле. Про це все повідомив я пок. Головного Отамана, який зараз же відбув з Др. Петрушевичем довгу, майже одногодинну, розмову на одинці в вагоні, та після неї заспокоїв нас, що нам не треба пічого боятися. Про що говорили пок. Головний Отаман і Диктатор, я не знаю.

За кілька днів наш штаб заалірмовано вісткою, що денікінці, перешовши район 3. Галицького Корпусу, ззаду напали на штаб 7. Запорізької Дивізії в одному селі коло Тульчина. 7. дивізія була тоді, згідно з наказом Головного Командування, передана в розпорядження Корпусу Січових Стрільців. Після цього ми вже даремно шукали зв'язку з 3. Галицьким Корпусом. Нам нічого не залишалося іншого, як на всі чотири сторони повиставляти охорони й чекати, дальших несподіванок. Того ж або наступного дня ввечері прийшла телеграма за підписом пок. Головного Отамана про перехід Галицької Армії на сторону Денікіна. Не хочу вдаватися в осуд, чи й насکільки Галицька Армія була змушенна підписати відомий договір з Денікіном,

— все ж сам факт переходу на бік ворога без повідомлення братньої Армії, а зокрема тих частин, що стояли в безпосередньому сусістві, був вчинком дуже прикрим і жалюгідним.

Склалася нова ситуація. Денікінці заняли Жмеринку. Січові Стрільці, як теж й інші наддніпрянські частини, що стояли на Південні від Жмеринки, були примушенні серед морозів, обдертий й босі, з сотнями хорих і ранених, відступати швидким маршом через Котюжани, Нову Ушицю, Дунаївці, Ярмолинці в район Проскурів—Староконстантинів. Від Командування Наддніпрянської Армії одержали ми були наказ обезброявати під час нашого відступу галицькі частини, які ще були в тих районах і мали наказ від свого Командування скучуватися в районах призначених уже денікінським штабом. Того наказу ми вже не виконували, бо бачили останню дію катастрофи й рахувалися тільки з корисністю самого існування яких-небудь українських військових частин навіть під чужою владою. Самі ж ми на цей шлях не пішли, Січове Стрілецтво не могло наслідувати Переяславську Угоду.*)

Розпочиналася найстрашніша сторінка визвольної боротьби Соборної України: період духової прірви поміж двома частинами нації. Антагонізм, що існував досі тільки поміж політиками, які групувалися біля двох урядів, перенісся після денікінської угоди в низи, а в першу чергу в стрілецьку масу. Різке становище урядових кол Української Народної Республіки, що самі почали вже після довершеного факту, на мою думку зовсім непотрібно, роздувати шкідливе значення переходу Галицької Армії до Денікіна, не могло причинитися до заспокоєння настроїв. Катастрофальне положення, в якому опинилася територія України, що стала для ворогів українського народу ареною боїв, лише сприяло клічеві: „в усьому винні галичани — зрадники Українського Народу!” У категорію ж „зрадників” попали не тільки члени Галицької Армії, але взагалі всі уродженці Галичини.

Січові Стрільці пробували боротися проти цього. Коли наприклад вони під час переходу через Проскурів довідалися, що пок. Головний Отаман приготовляє відозву, в якій дуже гостро говориться про Галицьку Армію, а Диктатора Др. Е. Петрушевича називається одверто зрадником, то представники Січового Стрілецтва (сотн. Матчак і мабуть сотн. Чиж) пішли до пок. Головного Отамана й просили його осуджувати переход Галицької Армії більше спокійно та об'єктивно. І дійсно, пок. Головний Отаман в останній хвилині злагіднив тон згаданої відозви та випустив усі різкі вислові.

Але швидко ми мусіли боронити також себе від обвинувачень „зради”, які то закиди вилилися були навіть в активні виступи проти

*) Дуже точний опис перебігу жмеринської наради, як теж усіх подій, що настуپили після неї, а зокрема переговорів делегації Галицької Армії з денікінцями, дає у своїх споминах сотн. Осип Левицький. Цікавим при тому є факт, що денікінці вважали потрібним у договорі з Командуванням Галицької Армії вмістити окрему гочку про те, що Корпус Січових Стрільців (у договорі названо його „Корпусом Коновалця“!) не вважається складовою частиною Галицької Армії. — С. К.

Січового Стрілецтва. У Староконстантинові, де зібралися всі рештки Армії Української Народньої Республіки, сталася небувала річ: частина Бригади Гайдамаків, що була під командою Волоха, напала вночі на 1. полк Січових Стрільців, частинно його обезброяла, а комandanта, пок. сотн. Андруха, арештувала. Коли зважити, що 1. полк Січових Стрільців був одною з найкращих боєвих частин, частиною, до якої всі Січові Стрільці відносилися з великою пошаною та дивилися на неї з гордістю, то стане зрозумілим, що згаданий випадок, хоч і негайно зліквидований рішучою поставою всього Корпусу, страшенно пригнобив Січовиків і відібрав їм решту боєвого запалу. Несподіваний виступ Волоха проти решти Армії Української Народньої Республіки та його проголошення себе приклонником радянської влади з рівночасним збройним нападом на... державну скарбницю в тодішньому осідку уряду, м. Любарі, пригнічуоче впливув на всіх.

Після історичної, мабуть останньої офіційної, наради всіх комandanтів окремих частин Армії Української Народньої Республіки в присутності пок. Головного Отамана та прем'єра міністрів І. Мазепи в м. Чорторії, де рішено ліквідувати регулярну війну й перейти на партизанщину, всі старшини Корпусу Січових Стрільців, як галичани, так і наддніпрянці, одноголосно рішили здемобілізувати Корпус і залишити всім вільну руку: або приєднатися до повстанчої армії, яку складав ген. Омелянович-Павленко, або повернути додому. Думати над тим, як дістатися додому, не було часу. Несподіваний напад поляків на Чорторію заскочив Січових Стрільців і деякі інші частини, що були розташовані в цьому містечку. Поляки розброяли всіх і перевезли, як інтернованих, до Луцька.

Цікаво, що поляки напали на місце постою Січових Стрільців безпосередньо після того, як пок. Головний Отаман переїхав на територію, що займали польські війська. Наскільки обидві події стояли у зв'язку, і до сьогодні невідомо. Правда, у Чорторії були балочки про це, що пок. Головний Отаман мас на деякий час вийхати закордон (не тільки в Польщу), — ніхто однаке не надіявся, що цей виїзд наступить так швидко та зараз же після чорторийської наради. Факт, що пок. Головний Отаман не згадав перед нами ані словечком про грудневу угоду з поляками, складену за посередництвом Андрія Лівицького й факт, що пок. Головний Отаман вийшов з Чорторії через Миропіль до Шепетівки, а далі до Варшави, зовсім несподівано, нікому нічого не кажучи, кидає світло на загадку, яким це робом Січові Стрільці так зненацька опинилися в польських бараках.

Січові Стрільці в польському інтернованні й нові пляни

Ті, що попали до луцьких касарень, були одними з перших вояків Наддніпрянської Армії, які зазнали солодощів польських тaborів. По кільканадцять стрільців і старшин дусилися в одній кімнаті. Хорі на тиф лежали поміж здоровими, що костеніли від холоду й завмирали з голоду. Подібні, а може ще й гірші, обставини були в рівенському таборі, де поляки скупчили теж велику кількість старших

і козаків Наддніпрянської Армії. У Луцьку я переняв команду над табором і втратив дуже багато зусиль та енергії, щоб полегшити стан інтернованих. Особливо багато трудів коштувала справа видобуття від польської військової влади дозволу на відокремлення тифозних і призначення для них будинку шпиталю. Для цього признала польська влада луцьку тюрму, куди й перенесено всіх хорих. За той період інтернування втратила Українська Армія багато дуже гарних боєвих старшин і стрільців. Годі подавати на цьому місці їх реestr. Згадаю тільки ген. Василя Тютюнника й гарматчика полк. Василіва. У цей же час перебув полк. Андрій Мельник найтяжчий рід синього плямистого тифу.

Ми не знали, як довго буде тривати таке інтернування й що Польща гадає робити з нами далі. Думаючи над засобами, якими можна добутися на волю, не забували ми при цьому ніколи нашої мети: дальшої організованої активної боротьби. Тому обмірковували ми різні можливості творення нового осередку регулярної Української Армії та добуття нової операційної бази на терені України. Діставши в Луцьку відомості про квітневу угоду пок. Головного Отамана з маршалом Пілсудським, ми, самозрозуміло, поставилися до неї з самого початку негативно й не вірили в успіх польсько-українського походу на Київ. Ясно, що перешкодити українсько-польському союзові ми не мали зможи, але не хотіли також брати участі в цьому почині. Тоді то, під час довгих розмов наших старшин (у Луцьку скупчилися майже всі члени Стрілецької Ради), виринув у нас проект піти на службу до Української Бригади в Чехословаччині.

Що таке уявляла з себе Українська Бригада, хто був її командацтом, який старшинський склад, що за настрої панували там, — було нам тоді невідомо. Ми лише чули, що в Чехословаччині існують якісь українські військові частини, що певно мають більші завдання ніж сидити спокійно на чужині в таборі. Не знаючи далі зовсім відносин, які тоді панували закордоном поміж представниками уряду Західно-Української Народної Республіки й уряду Української Народної Республіки, думали ми, що особисті послуги старшин Січових Стрільців радо прийме й Бригада, і політичні чинники. Наші ж думки були прості: „Українську Бригаду в Чехословаччині треба повнити всіми українськими вояками, що перебувають закордоном, — галицькими й наддніпрянськими, — і створити велику військову одиницю (найменше одну дивізію). Цей відділ треба було б у випадку польсько-українського походу на Київ перевести на Україну не через Польщу, а через Румунію, найкраще в район Одеси. Якщо поляки втримались би на Україні, тоді треба було б мати якусь свою військову силу, що організована й озброєна не безпосередньо поляками, у противагу польській силі. Коли ж большевики розбили б поляків, то пляновано злучити тоді цю військову частину з повстанчими відділами ген. Омеляновича-Павленка, поповнити її це іншими українськими частинами й таким робом створити в районі Одеси нову Українську Армію й базу для війни проти москалів.

Пок. Головному Отаманові не подали ми нашого пляну повністю. Ми переслали йому тільки з Луцька заяву, що хочемо взятись за справу перевезення Української Бригади з Чехословаччини на

Україну. Він викликав мене й моїх товаришів з Стрілецької Ради до Варшави. Ми представили йому, що при допомозі Української Бригади бажаємо створити новий зав'язок Січового Стрілецтва для активної боротьби проти більшевиків.

Після того нам дійсно далося вибратися закордон, де з весною 1920 року зібралася переважна частина членів Стрілецької Ради, а саме: полк. А. Мельник, пок. підполк. ген. штабу Ю. Отмарштейн, полк. Р. Дацкевич, сотн. В. Кучабський, пок. сотн. І. Андрух, сотн. М. Матчак, сотн. Я. Чиж і сотн. Чорний. Члени Стрілецької Ради, що залишилися в Польщі, а саме ген. (тоді ще полковник) М. Безручко й полк. Р. Сушко зобов'язалися не творити для спільногого походу з поляками ніякої Січово-Стрілецької частини. Вони персонально поступили на службу до 6. Бригади.

Всі інтерновані в Луцьку старшини і стрільці колишнього Корпусу Січових Стрільців частинно повернулись до Галичини, частично перешли до 6. Бригади, а частинно різними шляхами перебралися за кордон, передусім до Чехословаччини.

Центр Січових Стрільців на чужині

Отже, як тільки ми приїхали закордон, зараз же побачили, що наші сподівання найти сприятливі умовини для праці були великим непорозумінням. Антагонізм поміж галичанами й наддніпрянцями, що постав після грудневої угоди Української Народної Республіки з Польщею та поглибив після квітневої умови, нагадував настрої на Наддніпрянщині після переходу Галицької Армії до Денікіна. Тільки тепер галичани обвинувачували наддніпрянців, і закид „зради“ поширило на всіх, хто вродився на Наддніпрянщині.

Так само несправдилися наші надії щодо Бригади в Німецькому Яблінному. Президент Др. Е. Петрушевич покладав на Бригаду, як на військо Східної Галичини, великі надії, й нізащо не хотів зрікатися свого впливу на неї віддаленням її від себе. Та й у самій Бригаді думка про переїзд на Україну, як взагалі про виїзд з Чехословаччини, зогляду на акцію тодішнього уряду Західно-Української Народної Республіки й самої Команди Бригади, як теж з огляду на загальні настрої, що панували тоді серед українців закордоном, була дуже непопулярною. Серед галицького громадянства переважала тоді думка, що галичанам треба взагалі усунутися від „наддніпрянських справ“, що наддніпрянцям не можна вірити, бо вони кожної хвилини здібні на дальшу зраду в галицькій справі. Сама чеська влада теж не годилася на виїзд Бригади, вимагаючи на це дозволу Польщі, незалежно від того, чи Бригада мала б іхати через Польщу, чи через Румунію. Нам нічого не залишалося, як зачекати на дальший розвиток на Україні. Поразка поляків і роля, що разом з тим припала на долю Армії Народної Республіки, зробили наш плян неактуальним. Ми рішили його ліквідувати. У зв'язку з нашими заходами в справі перевезення Бригади на Україну поведено проти нас збоку уряду Західно-Української Народної Республіки, Команди Бригади й поодиноких людей без розбору засобів дуже гостру кампанію. На

нас посыпалися різного роду наклепи аж до того, що ми є польськими запроданцями й що Українську Бригаду хочемо передати в руки поляків. Так само і ті наддніпрянські кола, що були приклонниками польсько-української згоди, включно з пок. Головним Отаманом, почали дивитися на нас скоса, закидаючи нам, що ми ставимося дуже негативно до польсько-українських залишень.

У липні 1920 р. відбули ми в Празі останнє засідання Стрілецької Ради, на якому, після з'ясовання безкорисності й безцільності дальнього перебування закордоном, рішили ми закликати всіх Січових Стрільців до повороту в Галичину. Після цього засідання Стрілецької Ради перестала фактично існувати Січово-Стрілецька Організація. Старшини Січових Стрільців, що були закордоном, здебільшого роз'їхалися, — одні на Наддніпрянщину, інші до Галичини. Там стали вони такими самими громадянами, як усі інші. Кожний з них вступив до тієї групи чи партії, що краще відповідала його особистим переконанням.

Крім цього за ініціативою стрілецьких старшин відбувся ще 31. серпня 1920 р. у Празі „З'їзд Відпоручників Українських Військових Організацій Закордоном”, на якому між іншими були присутні неофіційно представники Бригади в Німецькому Яблінному (командант Бригади полк. Варивода, заборонив брати участь у цьому З'їзді), представник Українського Союза Старшин у Відні, представники робітничих сотень на Закарпатській Україні й представники нашої американської еміграції. На цьому З'їзді винесено між іншими такі постанови: 1) З'їзд стоїть на становищі повної соборності й самостійності України без огляду на те в які соціальні та політичні форми виллстеться ця самостійність. 2) З'їзд стверджує, що теперішнє катастрофальне положення України є наслідком неохоти до праці, нестійкості, хитання, суперечності з гаслами, наведеними в точці 1., і самого факту існування аж трьох українських урядів і їх органів. 3) З'їзд уважає вказаним не ставити мілітарного спротиву з'єднанню українських земель, яке зараз наспіває через большевицький наступ, та одночасно завизиває всіх старшин і стрільців Української Армії до дальшої послідовної боротьби за самостійність України. 4) З'їзд уважає потрібним заховати в організованій формі існуючі пози територією України військові частини та об'єднати їх ідейно між собою. Крім цього З'їзд закликав усіх цих, що можуть вертати на Україну, до повороту й до праці на місцях, а далі прийняв постанови щодо центрального ідейного проводу всіх військових організацій. Після З'їзду один з членів колишньої Стрілецької Ради вийшов був до пок. Головного Отамана з пропозицією звільнити Українську Армію від її незавидної ролі оборони Галичини для Польщі та заховати Армію виключно для боротьби за українську державність. Пропоновано тоді раптовим зворотом відсунути Українську Армію, що боролася на правому крилі польського фронту, у Карпати й таким робом ухилилися тимчасово від дальшої боротьби проти большевиків. Розрахунок був такий, що большевики, після переможного походу через Польщу були б дійшли до Середньої Європи й загрозили безпосередньо інтересам держав-переможців. Для рятування ситуації мусили б згадані держави не тільки піддати ревізії версальський договір, але почати

також організування поважного протибільшевицького фронту, при чому мусіли б вони взяти під увагу теж ті українські боєві сили, які досі легковажено й яким не хотіли помагати. Отже українські частини, що заховались би в Карпатах і до них приєднались би всі інші українські частини закордоном, мусіли б увійти в плян великої протибільшевицької кампанії. Українська справа виринула б тоді знову на широкому інтернаціональному форумі та не була б залежною від одного тільки маршала Пілсудського. Переможена Польща не мала б відваги ставити такі домагання, як це вона зробила пізніше в Ризі...

Пок. Головний Отаман цю пропозицію відкинув. Не хотів він допуститися, як сам зазначив, „зради союзника”.

„Союзник” однаке, якому пок. Головний Отаман дотримав вірності аж до смерти, не мав таких сентиментів. Річ Постолита Польська погодилася дуже швидко після цього з Москвою в Ризі й то коштом українських земель та коштом долі решток вірних Польщі військ Української Республіки, що по цей день корочають свій вік у польських тaborах.

Кампанія галицького уряду проти Січових Стрільців

Із заходів, що колишні стрілецькі старшини робили закордоном для прихилення на свій бік бригади в Ч. С. Р., а також з наведених резолюцій працьового з'їзду старшин, ясно видно, що ми не могли погодитися з тактикою, яку пропагував галицький уряд: не цікавитися справами „Наддніпрянщини” й звернути всю свою увагу на концепцію самостійної Східної Галичини. Висуваючи цю концепцію на міжнародному форумі, галицький уряд заступав рівночасно думку, що внутрі українського громадянства не повинно бути якихбудь організацій всеукраїнського політичного характеру, бо факт існування таких організацій підривав би віру держав Антанти в запевнення галицької дипломатії про повну незалежність галицьких інтересів від решти українських земель.

Такий погляд різко суперечив цілій стрілецькій ідеології. Тому січово-стрілецькі старшини, де вони не були й на якій ділянці не працювали б, — завжди не погоджувалися з пропагуваним галицьким урядом внутрішньо-українським сепаратизмом та намагалися ділом доводити необхідність найтіснішої співпраці галичан й наддніпрянців.

Я сам, перебуваючи в 1920—1922 рр. у Відні, вважав корисним брати участь у всіх спробах складення всеукраїнського громадянського центру. Тому я хотів був приступити до Ліги Відбудови України, що постала у Відні на весні 1920 р., але, на жаль, співпраці перешкоджав невдалий особистий склад Ліги зза чого вона й розпалася. Пізніше брав я участь у комітеті для скликання Всеукраїнського Конгресу, а коли й цей проект розбився, я увійшов до Всеукраїнської Національної Ради (Віденсь, лютий 1921 р.). Але Всеукраїнська Національна Рада перестала існувати з огляду на негативне становище галицького уряду. Надумжиття генералом Грековим фірми Всеукраїнської Національної Ради для підписання ганебної угоди з поляками

др. Петрушевич використав як привід до рішучішого домагання виступу галичан з Всеукраїнської Національної Ради; тому ж, що більшість членів галицької територіяльної групи (Всеукраїнська Національна Рада ділилась на територіяльні групи) була урядовцями різних установ „Диктатури”, голос др. Петрушевича викликав повний послух. Своє домагання др. Петрушевич пояснював інтересами Галичини. Всеукраїнська Національна Рада розлетілася, а цілий епізод лише підсилив взаємну ворожнечу поміж галицькою й наддніпрянською еміграцією.

Коли б така ворожнеча не виходила поза межі настроїв еміграції, то можна було б не звертати на це великої уваги. Факт ворожнечі міг би викликати лише жаль, що українська політична еміграція забула про завдання, які стоять перед кожною політичною еміграцією, і всю свою енергію обернула на безпродуктивну гризню.

Однак, на превеликий жаль, настрої еміграції почали прийматися також на території рідного краю. Наддніпрянщина була далеко, її відмежовували кордони, через які вплив політичної еміграції майже не сягав, — до того трагедія Галицької Армії під Денікіном, а потім під большевиками поновно збільшила симпатії наддніпрянського громадянства до галичан. Інакше виглядала справа в Галичині. Тут ціле громадянство поділилося на три групи: величезна більшість усіх громадян йшла сліпо за галицьким урядом, частина підпала під вплив комуністичної агітації й орієнтувалася на третій інтернаціонал, невеличка врешті група запроданців взялася за пропаганду угодовщини. Лише ці три групи були заступлені власними органами преси.

Національно-територіяльний антагонізм штучно підтримували обидва державні центри: віденський (З. У. Н. Р.) і тарнівський (У. Н. Р.). Офіційна преса галицького уряду не вгавала у дуже нетактовних нападах на найвизначніших діячів тарнівського центру підводити усіх під один знаменник. Форма висловів і метода узагальнювання викликали справедливе обурення не тільки поміж приклонниками політики провідників тарнівського центру, але взагалі всіх наддніпрянців. Ведучи кампанію проти уряду У. Н. Р., галицькі політики виразніше почали виявляти московофільські тенденції, нав'язуючи за-кордоном зв'язки будьто з правими російськими організаціями (зносини представника в Парижі з головою провокаційного „Українського Народного Комітету” Моркотуном), будьто з большевиками (поїздка делегації галицького уряду до Літвінова до Копенгагену). Із другого боку, тарнівський центр взявся підтримувати польно-офільські підприємства в Галичині (допомоги міністра преси і пропаганди О. Ковалевського „Рідному Краєві”).

У такій атмосфері перебувало в краю кілька визначних стрілецьких старшин, що, не зорганізовані, кожний з власної волі почали працювати будьто в Горожанському Комітеті, будьто над справою Українського Університету, будьто в організаціях молоді. Всюди вони пропагували ідеї соборництва, національного активізму й віри у власні сили, як протилежність до сепаратизму, урядового сервілізму та віри в спасення збоку Антанти, джерелом чого була диктатура президента др. Петрушевича. Ці основні думки проводилися теж у ре-

залюціях величого студентського з'їзду (у Львові, липень 1921 р.), у якому випадково взяли участь між іншими деякі колишні члени Стрілецької Ради

Майже одночасно (літо 1921 р.) у Відні склався гурток під назвою „Молода Галичина”, основниками якого були також деякі визначні колишні стрілецькі старшини й кілька старших та молодших галичан, однодумців стрілецької ідеології. Цей гурток цілком незалежно від акції, яка вже велась у краю, мав на меті дати зав'язок до створення громадянсько-політичної організації. всеукраїнського характеру з метою: **протидіяти ширенню ідеології територіального сепаратизму**, маючи на увазі, що така ідеологія остаточно кинула б ціле наддніпрянське громадянство в обійми поляків, а знов галицьке — в обійми москалів. Шідносячи гасла чистого націоналізму: боротися в Галичині з усікими проявами русофільства й польонофільства; остерігати перед надмірним оптимізмом щодо успіху дипломатичної акції галицького уряду; бути приготованими до затяжного періоду польської окупації; спонукувати до організації всіх живих сил народу, в усіх ділянках його життя, та найголовніше звернати увагу на молодь, жіноцтво, селянство й робітництво, цебто ті групи й класи, що найшвидше піддаються демагагічним, ворожим всеукраїнській національній ідеології гаслам — група „Молодої Галичини” була далеко від думки перешкоджати дипломатичним заходам, що їх робив галицький уряд.

Заходи Січових Стрільців щодо бригади в Німецькому Яблонному, празький військовий з'їзд, студентський з'їзд у Львові й врешті „Молода Галичина” викликали збоку галицького уряду величезну кампанію проти Січових Стрільців. Із формального боку, і по суті ця кампанія проти Січових Стрільців не мала ніякого виправдуючого ґрунту, бо колишні Січові Стрільці, які приймали участь у якісь акції, що була не до вподоби галицькому урядові, працювали на власну відповідальність, не будучи зовсім зв'язані з якоюсь централею Січових Стрільців. Такої централі, як сказано, тоді вже давно не було, — організація Січових Стрільців не існувала. Не вважаючи на це, галицький уряд використав момент, що тут і там діяльно працювали колишні Січові Стрільці, і створив легенду, немов поодинокі виступи Січових Стрільців були організованою акцією, яка змагала до певних цілей. Ось тому ведено кампанію проти всього стрілецтва.

Ця кампанія велася без розбору засобів, із яких головними були: плянове словесне ширення тенденційних нісенітниць по еміграційних центрах, використовування преси й висилання до краю численних листів до визначніших громадських діячів та до партійних установ за підписом др. Петрушевича, чи його урядовців (др. Підлящецький). Змістом кампанії галицького уряду був закид найвизначнішим членам Січового Стрілецтва, що вони просто польські агенти, які зовсім свідомо, а то й за гроши ведуть акцію проти галицького уряду.

У такому дусі була писана відома стаття к. члена Стрілецької Ради й к. міністра Української Народної Республіки, а пізніше шефа преси й пропаганди галицького уряду, др. О. Назарука, під наголовком: „Вічуючі діти”, що безпосередньо була звернена проти студентського з'їзду у Львові та послужила польському прокураторові як

матеріал проти „польських агентів”, які опинилися на лаві підсудних разом із Степаном Федаком. У тому ж тоні витримано також інші статті в „Українському Прапорі”.

Поруч з др. Назаруком провадив кампанію проти Січових Стрільців проф. Ст. Рудницький (стаття „Галичина та Соборна Україна”, що викликала довгу полеміку з др. Іавлом Лисяком, який виступав в обороні Січових Стрільців у віденській „Волі”). В Америці, знов, у „Канадійському Українці” з'явилася скандална стаття, інспірована проф. П. Карманським, — „Контрреволюційний заговір проти галицького уряду”.

Діяльність мою й моїх колишніх товаришів оплутано такою сіткою найбільших нісенітниць і провокацій, що в сторонніх людей мусіло дійсно зродитися підозріння, коли не тверде пересвідчення, що я й мої товариши якісь польські агенти. Наслідком такої атмосфери, що утворилася кампанією галицького уряду, був приїзд з Чехословаччини одного старшини з дорученням і пляном позбавити мене життя.

Для аргументації твердження, що Січові Стрільці, коли не на польській службі, то бодай тримають тісний зв'язок з польськими військовими органами, послужили мої листи до пок. підполк. генштабу Ю. Отмарштейна й підполк. Р. Сушка, які писано у зв'язку з походом Юрка Тютюнника проти большевиків. Ці листи одержали большевики від одного провокатора, що викрав їх у підполк. Р. Сушка і продав большевицькому посольству у Варшаві. Больщевики оголосили їх у книжці, в якій говориться про повстанський рух Юрка Тютюнника.

Для висвітлення моєї участі в справі походу Тютюнника мушу сказати, що я ставився до того походу з самого початку дуже критично. Пок. підполк. генштабу Ю. Отмарштейн був призначений начальником штабу Тютюнника ще перед моїм приїздом до Львова й без моого відома. Він, як карний старшина, мусів послухати наказу, але, як колишній Січовий Стрілець, з моїм приїздом до Львова пітав мене про мою думку щодо його нової посади, як теж щодо цілого плянового походу на Україну. Я не скривав перед ним моє скептицизму щодо вартості цього походу, але, не маючи змоги перешкодити тому плянові, вважав я, що присутність підполк. Отмарштейна в центрі згаданої акції може бути карисною, хочби зогляду на це, що така ідейна, високоосвічена й фахово авторитетна людина зможе найкраще зорієнтуватися в пануючих на Радянській Україні відносинах та його погляд буде мати велику вартість для всіх українських військових кол. Потім я отримав від нього листа, в якому він скаржився, що не має в своєму оточенні нікого зі своїх колишніх найближчих товаришів зброї й просив мене звернутися до підполк. Р. Сушка (він тоді перебував в таборі) з пропозицією приїхати йому в допомогу. У цій власне справі я звернувся був до підполк. Р. Сушка. Він погодився й перебув усю повстанську кампанію, а після її невдачі склав разом з підполк. Ю. Отмарштейном звіт перед кількома своїми товаришами із Стрілецької Ради. З того звіту виходило, що дальша збройна інтервенція з чужини була, на їх погляд, недоцільною й шкідливою, бо так інтервенція наражувала не тільки самих актив-

них учасників на страшенну небезпеку, але не приносила ніякої реальної користі українському населенню, і, що більше, викликала люті переслідування збоку большевиків. Звіт пок. підполк. Ю. Отмарштейна ще більше зміцнив нас у переконанні, що думку військової інтервенції зза кордону треба раз на завжди відкинути. Цього погляду я тримаюсь і зараз.

Так представлялася вся фактична участь стрілецьких старшин у кампанії Тютюнника і на тому обмежувалася моя причасність до цієї справи. Очевидно, що обвинувачення мене або когось із стрілецьких старшин, в зв'язку з походом Тютюнника, у польнофільстві або зносинах з поляками — було таким самим наклепом, як і всі інші обвинувачення.

Ані я, ані ніхто з стрілецьких старшин не реагував ніколи на кампанію, що майже протягом двох років послідовно й так нечесно провадилася проти нас. Кожний з нас займався своєю працею й спокійно чекав розвитку подій, знаючи, що згодом викажеться, на чийому боці правда.

Події останніх років ще надто близькі, щоб можна про них писати. Треба сподіватися, що вже недалекий час, коли й над тими подіями можна буде докладніше зупинитися. Багато справ чекає ще на остаточне висвітлення для нас самих, — наприклад огидливе скритовбивство славної пам'яті підполк. Ю. Отмарштейна. І хоч у наших руках є деякі матеріали, що кидають дуже погане світло на певні кола нашої еміграції, то все ж ми стримуємося від їх оголошення до цього часу, доки ті компетентні українські кола самі не з'ясують громадяйству цього ганебного випадку.

Про сучасне нема потреби говорити, а тим більше — про майбутнє, що лежить у сфері плянів і сподівань. Працювалося важко, серед найгірших моральних умовин, серед підозрінь, заздрости, на клепів і ненависті, — і то не тільки збоку чужих, але й своїх таки людей, українських діячів, українського громадянства. І тепер умови праці змінилися малощо на краці. Хочемо вірити, що принаймні в майбутньому ті умовини покращають, коли доля допоможе, що стара стрілецька ідея активної боротьби за Українську Державу ширше й крайще пошириться ніж колись.

Не на вдячності осіб, груп чи партій залежить Січовому Стрілецтву, бо воно ніколи не працювало для поодиноких, хочби як визначних і заслужених людей, і не для політичних партій. Ось тому байдуже нам, що деякі особи, що раніше в днях успіхів славили нас на всі лади й робили нас героями, коли тільки щастя повернулося, чим швидше відійшли й почали балакати про нас з насмішками, а то й лайками. Своїй діяльності ми не надавали й не надаємо більшої ваги, ніж її вона мала. Однаке ми є свідомі, що Січове Стрілецтво залишило за собою в історії визвольних змагань України слід, якого не затрутъ жадні наклепи. Цей слід позначився на широких просторах України краплинами крові, що змила перед нацією нашу вину за неуспіх нашої боротьби, коли взагалі таку вину можна присувати Січовому Стрілецтву, і пам'ять в народі про Січових Стрільців залишилася чистою.

З М И С Т :

	Стор.
Передмова до видання з 1928 р.	3
Початки існування Січових Стрільців. Довкола роз- гону Центральної Ради	5
Про легенду валенродизму Січових Стрільців	9
„Зрада Галичині”	12
„Руїнники”	15
„Отаманія”	18
„Реакційність Січових Стрільців”	28
Похід на Київ, денкініяда й остаточна катастрофа Січові Стрільці в польському інтернованні й нові пляни	35
Центр Січових Стрільців на чужині	41
Кампанія галицького уряду проти Січових Стрільців	43

